

Etikk i gråsonen mellom krig og fred

En undersøkelse av Norges engasjement i Afghanistan

Cornelia Vikan

*SVF-6901 Masteroppgave i Internasjonal sikkerhet, etterretning og etikk
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Tromsø
Våren 2009*

Sammendrag

Eksisterer det en etisk gråsoner i Afghanistan? Når det norske Forsvaret har sin hovedinnsats i internasjonale operasjoner i Afghanistan er det god grunn til å belyse etiske problemstillinger knyttet til krig. Rettferdig krig tradisjonen beskriver blant annet hvordan man kan føre krig på en rettferdig måte. Begrepet krig er imidlertid blitt mer uklart som følge av nye kontekster. Spørsmålet er derfor hvordan rettferdig krig tradisjonen kan anvendes på situasjonen i Afghanistan, og hvordan norske militære ledere håndterer etiske dilemmaer i denne situasjonen. Dette er bakgrunnen for problemstillingens første del om en etisk gråsoner i Afghanistan. Samtidig har Forsvarsdepartementet utgitt Handlingsplan for holdninger, etikk og ledelse (HEL) som et tiltak for å øke den etiske bevisstheten i hele Forsvarssektoren. Gitt Forsvarets funksjon og rasjonale er problemstillingens andre del knyttet til hvorvidt HEL også kan ses på som et tiltak som møter den *operative* virkeligheten. Det er gjort en kvalitativ undersøkelse i form av dybdeintervjuer med militære ledere som har erfaring fra tjeneste i Afghanistan. Undersøkelsens viktigste funn tyder på at det på et overordnet plan eksisterer en etisk gråsoner i Afghanistan. Det kan også se ut til at en slik gråsoner ikke reflekteres i HEL. Så langt denne undersøkelsen kan si, vil HEL uansett ha en tilsynelatende suksess, siden den etiske bevisstheten i Forsvarets militære organisasjon allerede synes å være vel integrert. Om tiltak som å styrke etikkfaget i utdanning og forskning gir noen effekt i forhold til å møte en etisk gråsoner gjenstår å se.

1 Innledning	5
1.1 Problemstilling	6
1.2 Avgrensninger	6
1.3 Metode	7
1.4 Forventninger til funn	7
1.5 Oppgavens videre struktur	8
2 Teori.....	9
2.1 Rettferdig krig tradisjonen	10
2.1.1.1 Jus ad bellum.....	11
2.1.1.2 Jus in bello	12
2.1.1.3 Jus post bellum.....	13
2.1.2 Rettferdig krig tradisjonens gyldighet og relevans i Afghanistan	13
2.2 HEL.....	18
2.2.1 Motivasjon	18
2.2.2 Tiltakene	18
2.2.3 Hvilken etikk, hvilke holdninger	19
2.3 Oppsummering	20
3 Empiri	23
3.1 Metode	23
3.1.1 Utvalg av informanter	24
3.1.2 Intervjuenes oppbygging	24
3.1.3 Validering av slutninger	25
3.1.4 Mulige påvirkningsfaktorer	26
3.2 Undersøkelsens funn.....	27
3.2.1 Afghanistan - en "etisk gråsoner".....	28
3.2.1.1 Situasjonsbilde vs krig.....	28
3.2.1.2 Etisk ballast og opptreden i gråsonen.....	29
3.2.1.3 Rettferdig krig og situasjonshåndtering.....	30
3.2.1.4 Etikk under den kalde krigen og i Afghanistan.....	31
3.2.1.5 Etske dilemmaer i operasjonsområdet.....	32
3.2.1.6 Tidløst eller nytt om krig og etikk?.....	34
3.2.1.7 Etisk gråsoner og definisjonen av oppdraget	36
3.2.2 HEL	39
3.2.2.1 Oppfatninger om HEL	39
3.2.2.2 Kritiske synspunkter på HEL.....	40
3.2.2.3 HELs mulige effekt	42
3.2.2.4 Behov for økt fokus på etikk?.....	43
3.2.2.5 Hva kan skepsisen til HEL bety?	44
4 Avslutning.....	47
Litteratur	51
Vedlegg - intervjuguide	53

1 Innledning

Hvordan bør man tenke og handle i krig? Dette spørsmålet står sentralt i den brede og lange europeiske tenkertradisjonen rundt krigens etikk, også kjent som rettferdig krig tradisjonen. Utgangspunktet for tenkningen er at en krig kan oppdeles i faser som følger på hverandre: en førkrigsfase, en fase hvor krigen pågår og en etterkrigsfase. I tenkningen rundt rettferdig krig går det altså et skille mellom når man rettmessig kan gå til krig (*jus ad bellum*), hvordan krigen skal utøves (*jus in bello*), og hvordan tilstanden skal være etter en krig (*jus post bellum*). Hensikten med rettferdig krig tradisjonen er å fremme det gode, eller som et minimum, unngå det onde, og tradisjonen danner grunnlaget for mye av regelverket og retningslinjene for krigføring som vi forholder oss til i dag.

Begrepet *krig* har i de senere årtier blitt gjenstand for en diskusjon om terminologi. Mange vil hevde at begrepet har endret innhold, og blitt mer komplekst å forholde seg til. Den vanlige og tradisjonelle oppfatningen av krig er en erklært tilstand mellom stater, eller grupper i en stat, der det er klare regler for hvordan krigen skal føres. I dag er det ikke nødvendigvis samsvar mellom hva som er krig i henholdsvis juridisk og militær forstand, og hva som "allment" oppfattes som krig. Fra en politisk synsvinkel kan det være uenighet om hvorvidt operasjoner skal defineres som krigsoperasjoner eller fredsbevarende operasjoner. Hvordan man definerer operasjoner som norske styrker skal delta i har for eksempel vært viktig i den politiske debatten og retorikken under Norges engasjement i Afghanistan. Det var også diskusjon i offentligheten om hvorvidt Norge var i krig eller ikke da norske F-16-piloter deltok i NATOs bombing av Kosovo i 1999.

Den lange tradisjonen for tenkning rundt krigens etikk og et tilsynelatende uklart krigsbegrep gjør spørsmålet om rettferdig krig desto mer interessant. Det gjør blant annet situasjonen norske styrker skal håndtere i Afghanistan til et dagsaktuelt utgangspunkt for en diskusjon om rett handling i krig. Hvis vi definerer dagens virkelighet i Afghanistan som en *gråson* mellom krig og fred, kan man spørre hvilke dilemmaer den militære sjefen og soldaten da vil stå overfor. Kanskje kan man da også spørre om det ikke er oppstått en *gråson* også på et *etisk plan* i "krigslignende" kontekster som den afghanske?

For å kunne føre en rettferdig krig må soldater og befal kjenne til visse bestemmelser som gjelder i krig. Ideelt sett bør de være etisk bevisste og gode mennesker. Etikk og moral i Forsvaret – eller mangel på sådan - er flere ganger kommet i fokus i media som en følge av hendelser som militært personell har vært involvert i både hjemme og ute. Samtidig har det

vært fokus på etikk i Forsvaret lenge, noe som vises gjennom mangfoldet av dokumenter som tar for seg problemstillingen, blant annet *Forsvarets Fellesoperative Doktrine* (FFOD), *Forsvarets Verdigrunnlag* og *Hærens yrkeskodeks*. Som et ytterligere initiativ for å oppnå høyere etisk bevissthet hos alt personell i Forsvaret lanserte Forsvarsdepartementet den 18. september 2006 *Handlingsplan for holdninger, etikk og ledelse i hele Forsvarssektoren* (heretter HEL). Tiltakene i HEL skal være fulgt opp og gjennomført innen utgangen av 2008.

Det som kan oppfattes som en gråsoner mellom krig og fred i Afghanistan (og spørsmålet om det derved eksisterer en etisk gråsoner) samt HEL, danner bakkeppet for dette prosjektet. Prosjektet er gjennomført som en kvalitativ undersøkelse basert på norske militære lederes erfaringer fra de internasjonale operasjonene i Afghanistan.

1.1 Problemstilling

Problemstillingen i dette prosjektet tar utgangspunkt i antagelsen om at det eksisterer en etisk gråsoner knyttet til internasjonale operasjoner i Afghanistan. Gitt dette premisset vil det også være relevant å tro at Forsvaret treffer tiltak for å møte en slik situasjon. I konteksten av denne oppgavens problemstilling, kan HEL kalles et eksempel på et slikt tiltak. Det er viktig å understreke at HEL ikke er et tiltak spesifikt rettet mot Afghanistan, men et tiltak for etisk bevissthet generelt i Forsvarssektoren.

Problemstillingen vil derfor utgjøres av to faktorer som er koblet sammen: For det første vil jeg undersøke hvorvidt det eksisterer en etisk gråsoner i Afghanistan. For det andre vil jeg undersøke om en eventuell etisk gråsoner er reflektert i HEL. En underproblemstilling her er om undersøkelsen kan si noe om Forsvarsdepartementets muligheter for å lykkes med HEL som ledd i et langsiktig arbeid med etikk.

1.2 Avgrensninger

Jeg har avgrenset den konkrete konteksten rundt etiske problemstillinger til den ”krigsliknende” konteksten man finner i Afghanistan. Denne avgrensningen har også virkning på teoretisk tilnærming (se teori). Afghanistan er valgt fordi norske styrker har vært deployert dit i noen år, og er et case som er typisk for en ny kontekst for norske styrker. Utvalget av informanter er avgrenset av to hovedkriterier: (1) de har vært ledere i Forsvarets militære organisasjon i mange år, og (2) de har ledet militære avdelinger i internasjonale operasjoner i Afghanistan. Jeg har bevisst rettet fokus mot ledere i den operative delen av Forsvaret for å få oppmerksomhet rundt etikk og militære operasjoner. Etikk er i HEL dessuten nært knyttet til

utdanning. Dette aspektet er tatt hensyn til gjennom at de erfarne informantene alle har, eller har hatt, ansvar for utdanning.

1.3 Metode

Det er så langt jeg har kunnet finne ut ikke vært forsket noe på denne problemstillingen tidligere.¹ Når det gjelder en mulig etisk gråsoner i Afghanistan, vil et sentralt spørsmål være hvordan ledere i Forsvaret fortolker summen av etiske retningslinjer når de kommer ut i operasjonsområdet i Afghanistan. I spørsmålet om HELs muligheter for suksess vil det være relevant å undersøke hvordan HEL oppfattes av de som generelt har ansvaret for etikk i Forsvaret, og som skal følge opp tiltakene. Siden spørsmål om etikk kan være vanskelige å besvare og forstå på en entydig måte, har jeg derfor vurdert at det vil være hensiktsmessig å gjennomføre dybdeintervjuer hvor temaet kan belyses grundig og nyansert. Intervjuene er gjennomført med sikte på å få tilgang til informantenes erfaringer og synspunkter på etikk i internasjonale operasjoner og HEL. Tekstanalyse, hovedsakelig av HEL, har også vært en sentral del av arbeidet med prosjektet. En grundigere redegjørelse for metode, samt begrunnelse for valg av metode, finnes under eget kapittel.

1.4 Forventninger til funn

Ut fra forståelsen av begrepet krig, situasjonen i Afghanistan og hva rettferdig krig tradisjonen innebærer legger jeg til grunn at det eksisterer en etisk gråsoner i Afghanistan. Hva svaret er etter den empiriske undersøkelsen står foreløpig som åpent. Hvordan informantene reflekterer over etiske problemstillinger i internasjonale operasjoner er et spørsmål som kan gi ulike svar. Ut fra en sterk kultur i Forsvarets operative avdelinger for at det å løse oppdraget, samt ivareta personellens sikkerhet, er tungtveiende grunner for handling, kan man likevel anta at informantene selv føler at de står relativt støtt i møte med etiske avveininger. Jeg forventer da at analysen vil vise om dette holder for å avvise at det eksisterer en etisk gråsoner i den afghanske konteksten.

Ledelse vektlegges naturlig nok tungt i Forsvaret, og først og fremst gjennom utdanningen. Hvilket ansvar en sjef har kommer inn som en del av profesjonsidentiteten fra dag én. Det er derfor også helt naturlig at sjefens ansvar vektlegges i de overordnede dokumenter som omhandler profesjonsidentitet og etisk bevissthet. Dette sammen med den kjennskap jeg har til Forsvaret som system og dets ledelsesfilosofi danner grunnlaget for å

---

¹ Søk er gjennomført på nøkkelord i BIBSYS, samt på Mastergrader publisert ved Forsvarets høgskole i 2007 og 2008 (mastergrader avlagt tidligere var ikke søkbare).

anta at ledere i den operative delen av Forsvaret er seg sitt ansvar bevisst også når det gjelder etikk. Jeg forventer derfor å finne at lederne i undersøkelsen føler ansvar for å utvikle og opprettholde en etisk standard uavhengig av HEL. Noe annet vil jeg se på som svært overraskende. Dette gir også grunnlag for å anta at HEL ikke oppfattes som viktig for deres egen holdning til etikk i tjenesten. Jeg forventer også å finne ut noe om *i hvilken grad* etikk synes å oppta lederne. Generelt har jeg forventninger om at det vil komme frem informasjon som kan gi grunnlag for å stille nye spørsmål rundt etikkens status i Forsvaret.

1.5 Oppgavens videre struktur

Oppgaven vil videre være strukturert i en teoridel og en empirisk del. I teoridelen vil jeg presentere rettferdig krig tradisjonen og problemstillinger knyttet til dens relevans i dag. Jeg vil også kort presentere styringsdokumentet HEL, siden det er nødvendig for drøftingen av problemstillingen. Den empiriske delen vil beskrive undersøkelsen som er foretatt via en gjennomgang av metode og via en analyse av undersøkelsens funn opp mot problemstillingen. Her vil jeg diskutere om undersøkelsen gir svar på spørsmålene jeg startet ut med, nemlig (1) om det eksisterer en etisk gråsoner i Afghanistan, og (2) om HEL tar høyde for en slik gråsoner. Avslutningsvis vil jeg oppsummere hva undersøkelsen kan si når det gjelder etikkens status i den operative delen av Forsvaret, samt eventuelle utfordringer Forsvaret synes å ha på dette området.

2 Teori

I spørsmål om rett og galt knyttet til krig står den såkalte *rettferdig krig tradisjonen* sentralt. Noe som viser dette er at tradisjonen har lagt grunnlaget for mye av regelverket man forholder seg til i krig i dag. Som begrepet delvis antyder handler det om en gammel *tenketradisjon* som tar opp hvorvidt man kan rettferdiggjøre krig og føre krig på en rettferdig måte (se eget avsnitt under). Rettferdig krig tradisjonen handler altså ikke om én entydig teori, men om bidrag fra flere bidragsytere helt fra antikken og frem til i dag. Slik har tenkere fra ulike kulturer, som Konfucius i Kina, Platon og Aristoteles i Hellas, og senere Augustin, Thomas Aquinas, Hugo Grotius, Thomas Hobbes, Michael Walzer med flere, gitt sine bidrag til teorier som i Europa ble dannet da kristendommen fikk feste, og i Midt-Østen og Nord-Afrika da islam ble den dominerende religionen.² I Europa på 1600-tallet ble noen av teoriene sekularisert, mens andre forble knyttet til religion. Denne teoridannelsen om rettferdig krig ligger på et nivå som er relativt abstrahert og generelt, noe som kan ha bidratt til at hovedtankene i tradisjonen har levd videre opp til i dag. Heller enn å ta utgangspunkt i en bestemt etisk teoretisk retning, vil derfor diskusjonen om en etisk gråsoner i den ”krigsliknende” situasjonen i Afghanistan ha rettferdig krig tradisjonen som referansepunkt.

Dette prosjektet kunne også ha omfattet teori som er interessant for andre aspekter ved problemstillingen. Organisasjonsteori kunne eksempelvis vært relevant for å analysere spørsmål knyttet til HEL. Dette gjelder for eksempel spørsmålet om implementering av tiltak i en stor organisasjon som Forsvaret og forholdet mellom topp og grasrot i en slik organisasjon. Dette aspektet har jeg imidlertid utelatt av hensyn til prosjektets begrensede omfang.

Man skiller gjerne mellom deskriptiv etikk og normativ etikk. Dette prosjektet har i så måte både deskriptive og normative aspekter. Problemstillingen er vinklet mot en deskriptiv etikk gjennom at empirien beskriver nå-situasjonen. Samtidig vil jeg problematisere sider ved normativ etikk, som i dette prosjektets kontekst handler om rettferdig krig tradisjonen og det man kan kalle et forsøk på å forme en normativ etikk for Forsvarssektoren (HEL). Oppgaven berører altså normativ etikk, men er ikke i seg selv normativ.

Teoridelen vil i det følgende omfatte en presentasjon av rettferdig krig tradisjonen. Deretter vil jeg problematisere tradisjonens anvendelse i dag, og da spesielt med tanke på den afghanske krigskonteksten. Jeg vil omtale krig i rettferdig krig tradisjonens forstand som

---

² I denne oppgaven vil jeg utelukkende ta utgangspunkt i den europeiske tradisjonen.

tradisjonell krig i motsetning til krigskonteksten i Afghanistan. Dette er ikke en helt korrekt begrepsbruk, men et grep jeg velger å gjøre for å skille mellom rettferdig krig tradisjonens utgangspunkt og dagens operative virkelighet. Selv om HEL strengt tatt ikke er noen teori, men et styringsverktøy, vil jeg også gi en kort presentasjon av HEL. Dokumentet er tatt med i teoridelen fordi det er avgjørende for behandlingen av problemstillingen.

2.1 Rettferdig krig tradisjonen

Det finnes etiske prinsipper som har en spesiell status fordi man mener de er udiskutabelt sanne eller riktige. Eksempler på slike prinsipper er at man ikke skal drepe andre eller drepe seg selv, hjelpe andre når man kan, ikke stjele, og så videre. Man kan se på disse prinsippene enten som absolutte eller som ikke absolutte. I begge tilfeller vil man alltid kunne risikere å komme opp i etiske konflikter hvor man ser etter en god grunn for å gjøre unntak fra et slikt prinsipp.

Behovet for å finne en god grunn som kan rettferdiggjøre å bryte et etisk prinsipp, er en tanke som gjelder på tvers av fagområder som for eksempel krig, medisin, juss, etc. Rettferdig krig tradisjonen handler nettopp om kriterier som må være oppfylt for å kunne rettferdiggjøre det å gå til krig.³ Siden krig er et unntak fra prinsippet om ikke å drepe, som kan gi massive konsekvenser, bør man også ha særdeles gode grunner for å rettferdiggjøre det å gå til krig. Det betyr ikke at det er nok å finne en god grunn. Innenfor rettferdig krig tradisjonen er man forpliktet til å søke andre alternativer enn krig helt til krig står igjen som ”den siste utvei”.

Til tross for opphav i ulike kulturer har teoriene som ble dannet opp gjennom historien store likheter i substans. Dette har gjort det mulig å formulere en generell versjon som representerer tenkningen i de fleste teoriene. På norsk er samlebetegnelsen blitt ”rettferdig krig tradisjonen”, eller ”krigens etikk”. Et overordnet mål er i utgangspunktet å hindre krig, samtidig som idéer om *selvforsvar* og *fred* som slutttilstand står sentralt. Augustin var den første klare stemmen i kristen tradisjon som formulerte denne hensikten med krig: ”We go to war, that we may have peace” (Temes 2003:9). Han mente at ondt ikke var ondt dersom hensikten var god, et resonnement som i rettferdig krig terminologi er blitt kjent som ideen om ”dobbel effekt” (se også *jus in bello*).

---

³ En normal måte å fremstille rettferdig krig tradisjonen på er å kontrastere den med realismen og pasifismen, hvor man plasserer rettferdig krig tradisjonen midt i mellom. I denne oppgaven er imidlertid ikke denne diskusjonen viktig for problemstillingen.

Den normale fortolkningen av tankegodset i rettferdig krig tradisjonen er at krig er en tilstand som *vanligvis* forekommer mellom stater, men dette er ikke absolutt. Denne fortolkningen skyldes historiske og empiriske realiteter, hvor særlig freden i Westfalen gjorde at hensynet senere ble dreid mot staters interesser (Fotion 2007:10). Rettferdig krig tradisjonen kan analytisk deles inn i tre faser; *jus ad bellum* (kriterier for med rette å kunne gå til krig), *jus in bello* (regler for hvordan krigen skal utkjempes) og *jus post bellum* (hvordan situasjonen skal være etter en krig for at man skal kunne forsvare å initiere krig). I de neste avsnittene vil jeg presentere hva kriteriene i hovedsak innebærer. Bare det viktigste er tatt med, da det ikke er plass for et fullstendig bilde med problematisering av de enkelte kriteriene.

2.1.1.1 Jus ad bellum

Det er til sammen seks kriterier som alle må være oppfylt for at man med rette skal kunne gå til krig. Siden krig er et ekstremt unntak fra det universelle prinsippet om ikke å drepe kreves det for det første at man har *rettferdig grunn*. Her står selvforsvar sentralt. Dersom en stat blir angrepet regnes dette som rettferdig grunn for at staten kan svare på angrepet. Hvis en stat blir angrepet, har også denne nasjonens allierte rettferdig grunn til å svare på angrepet. Tradisjonelt er det to andre grunner som finner støtte i rettferdig krig tradisjonen. Den ene gjelder *humanitære intervensjoner*. En måte å rettferdiggjøre slike intervensjoner på, er å kalkulere kostnader ved ikke å hjelpe den lidende befolkningen i den aktuelle nasjonen opp mot kostnadene av å starte en krig i den hensikt å fjerne folkets lidelser (Fotion 2007:11). Den andre grunnen er mer kontroversiell og handler om *forkjøpsangrep*, som kan godkjennes under visse omstendigheter. *Preventive* angrep er imidlertid en form for angrep som tradisjonen i hovedsak *ikke* regner som rettferdig grunn (Fotion 2007, Syse 2003). Innholdet i prinsippet om rettferdig grunn defineres altså hovedsakelig ut fra selvforsvar eller forsvar av andre.

Det neste kravet som skal være oppfylt er prinsippet om at krig skal være *siste utvei*. Det handler om at man skal prøve alle andre tenkelige alternativer til krig før man kan gå til krig. Prinsippet har dog begrenset anvendelse når en nasjon allerede er blitt angrepet (Fotion 2007:13). De to neste kravene handler om henholdsvis proporsjonalitet og mulighet for å lykkes. Prinsippet om proporsjonalitet brukes for å beregne goder og onder med en krig, mens prinsippet om mulighet for suksess brukes for å vurdere hvor vellykket en krig vil være i seg selv (Fotion 2007:14).

Prinsippene som er presentert til nå har alle det til felles at de beskriver en fremgangsmåte for de som skal ta en avgjørelse om å gå til krig eller ikke. Det femte prinsippet, *rett intensjon*, handler derimot om en mental tilstand. Intensjon dreier seg om hvilke handlinger som utløses av hvilken motivasjon. Rett intensjon må da forstås som vilje til å handle i tråd med prinsippet om motivasjonen *rettferdig grunn* (Fotion 2007:15).

Det siste kravet er knyttet til prinsippet om *legitim autoritet*. Dette prinsippet fokuserer på hvem som har legitim autoritet til å drive en beslutningsprosess om å gå til krig eller ikke. For å hindre misbruk av militærmakt er det blant annet viktig at beslutningen om å bruke militærmakt *ikke* skal være en militær beslutning. Litt forenklet betyr dette at legitim autoritet kan snevres inn til dem som har den høyeste politiske myndighet, og som formelt og politisk tjener fellesskapet (Syse 2003:72-73). Prinsippet er blitt gjenstand for noe kontrovers i forbindelse med FNs rolle, spesielt med tanke på humanitære intervensjoner (Fotion 2007:16).

De seks prinsippene i *jus ad bellum* er altså rettferdig grunn, krig som siste utvei, proporsjonalitet knyttet til en kost/nytte vurdering, mulighet for å lykkes, rett intensjon og legitim autoritet.

2.1.1.2 Jus in bello

Kriteriene om *proporsjonalitet* og *differensiering* er sammen med doktrinen om *dobbel effekt*, det man vanligvis forbinder med *jus in bello*. Prinsippet om proporsjonalitet fordømmer overdreven bruk av militær makt i selve krigføringen. I *jus ad bellum* handler proporsjonalitet om hvorvidt krigen som sådan er en proporsjonal handling i den situasjonen man står overfor, mens proporsjonalitet i *jus in bello* handler om de enkelte kamper eller kampanjer. Maktbruken under kamp skal med andre ord stå i forhold til hva som er nødvendig for å oppnå det man ønsker. Prinsippet har et problem knyttet til hvorvidt det er mulig midt i krigshandlingene å vite hva som vil gi overveldende, men ikke overdreven, ødeleggelse (Fotion 2007:22).

Prinsippet om diskriminering, eller differensiering, krever at man skiller mellom legitime og ikke legitime mål, og er blitt ansett som kanskje det viktigste prinsippet i rettferdig krig tradisjonen ved siden av å ha rettferdig grunn til å gå til krig (Fotion 2007:22). Kjernen i prinsippet er at man skiller mellom militære og sivile mål. Én grunnleggende regel ligger fast: Det er ikke lov til å drepe sivile i krig, inkludert krigsfanger og andre som står utenfor striden (Syse 2003:143). Det kan ofte være vanskelig å skille mellom legitime og ikke legitime mål, og man kan møte problemer med prinsippet på andre måter. Like fullt kan

prinsippet om differensiering lett rettferdiggjøres. En krig uten differensiering vil gå ut over folks rettigheter i en langt større grad enn det som er nødvendig i forsøket på å vinne en krig.

Teorien om dobbel effekt i en *in bello* fase peker på at man gjennom en handling som antas å gi en bestemt effekt også får en utilsiktet effekt, noe man bør søke å unngå så langt det lar seg gjøre. I tillegg til disse prinsippene for handling i krig, er det klare sammenhenger mellom *jus ad bellum* og *jus in bello* når det gjelder kravene om henholdsvis legitim autoritet, rett intensjon og det at man skal ha rimelig håp om å lykkes for å utføre en operasjon. Behovet for å ha en autoritetsstruktur som er klart definert og som ivaretar etiske og juridiske hensyn er blitt stadig viktigere. Det kreves høy kompetanse på alle nivå når det gjelder å ta riktige beslutninger, som gir beslutningstaker legitim autoritet. Dette gjelder like mye i tilstanden *in bello*, som *ad bellum* (Syse 2003:128-131).

2.1.1.3 Jus post bellum

Jus post bellum sier noe om hvordan tilstanden bør være etter en krig for at en krig skal være rettferdig. I henhold til rettferdig krig tradisjonen er slutttilstanden definert som fred, og skal dermed gi grunnlag for gjenoppbygging. Her er det ingen spesifikke prinsipper som kan omtales, men man kan generelt si at jo flere *jus ad bellum* og *jus in bello* kriterier som brytes, desto vanskeligere vil det være å oppnå en god *jus post bellum*, altså fred.

2.1.2 Rettferdig krig tradisjonens gyldighet og relevans i Afghanistan

Rettferdig krig tradisjonen danner, som nevnt, grunnlaget for mye av regelverket i krig i dag. Slik sett har den i utgangspunktet en slags aktualitet og gyldighet. Mye av dette regelverket handler imidlertid om Folkeretten, som legger til grunn en tradisjonell oppfatning av krig. Dette er et problematisk aspekt, siden virkeligheten har endret seg og blant annet påvirket oppfatningen av krigsbegrepet.

Når det gjelder de ulike kriteriene i rettferdig krig tradisjonen og deres gyldighet, vil jeg som nevnt ikke kunne gå inn på en kritisk diskusjon av dem enkeltvis. Her vil jeg bare konstatere at det kan diskuteres om rettferdig krig tradisjonen er et anvendbart verktøy i dag. Nils Terje Lunde er av dem som mener rettferdig krig tradisjonen har fått fornyet relevans. Lunde refererer i en anmeldelse av J. T. Johnsons bok *Morality and Contemporary Warfare* (1999), til at den realpolitiske tradisjonen ensidig har knyttet spørsmålene om rettferdig grunn, rett autoritet og rett intensjon til den nasjonalstatlige rammen. Rettferdig krig tradisjonen gir til forskjell fra den realpolitiske tradisjonen en bredere forankring i dagens virkelighet med internasjonale operasjoner i regi av FN og NATO (Johnson 1999, sitert av

Lunde). Henrik Syse diskuterer også om rettferdig krig tradisjonen har reell verdi i dag. Han bestrider at tankene og kriteriene i rettferdig krig tradisjonen ikke er aktuelle. Det handler om eksistensielle spørsmål om krig som kan finnes igjen i ulike kriger til ulike tider (Syse 2003:163). James T. Johnson har et syn som peker i samme retning. I artikkelen "Maintaining the protection of Non-Combatants" (Johnson 2000) argumenterer han for at krigføring kan være gjenstand for moralske begrensninger som et alternativ til at krig enten må være total eller avskaffes som institusjon. I denne sammenhengen gir han et sterkt argument for synet om at distinksjonen mellom sivile og militære mål er av grunnleggende moralsk betydning.

Utgangspunktet for dette prosjektet er at rettferdig krig tradisjonen har generell relevans også i dag. Spørsmålet er hvorvidt man kan se relevansen i konteksten av den pågående krigføringen i Afghanistan. Jeg vil derfor gi en kort analyse av, samt drøfte *jus in bello* i Afghanistan. Utgangspunktet for analysen er relasjonen mellom *jus in bello* og *jus post bellum*.

Rett intensjon i operasjonsområdet handler om å ha det rette sinnelaget (Syse 2003:129). Da er det relevant å reflektere over om man vil ha hensynsløse og brutale soldater eller soldater som forårsaker minst mulig skade for å løse et militært oppdrag (i for eksempel Afghanistan). Det å ha rimelig håp om å lykkes er også like aktuelt under selve krigføringen som i stadiet før man går til krig. Som militær leder i den afghanske konteksten må man for eksempel vurdere risiko for tap av liv opp mot muligheten for å lykkes med oppdraget. *In bello* kravene om diskriminering og proporsjonalitet er ikke mindre viktige i den afghanske krigskonteksten enn i en tradisjonell krig, og kan dermed sies å være relevante. Disse kravene i rettferdig krig tradisjonen synes altså i seg selv like aktuelle i situasjonen i Afghanistan som de ville være i en tradisjonell krig.

I Afghanistan har man også et annet forhold å ta hensyn til, og som innenfor rammene av problemstillingen er det mest sentrale. *Jus post bellum* er i teorien forutsatt å være fasen etter *jus in bello*, når fienden er forutsatt å være slått og har kapitulert. *Jus post bellum* innebærer at en krig føres slik at den avsluttes med et godt grunnlag for en fredelig sameksistens i fremtiden. Det handler altså om å bidra til å bygge samfunn opp igjen, og skape varige betingelser for fred. Det er nettopp dette de internasjonale styrkene i Afghanistan skal gjøre ved å ivareta sikkerheten i landet sammen med afghansk hær og politi. Samtidig innebærer oppdraget at man fortsatt står overfor en aktiv, krigførende part. Da kan man ikke se på situasjonen i lys av *jus in bello* og *jus post bellum* som isolerte faser. I Afghanistan i dag

må fasene ses under ett og i samtidighet, noe som gir problemer for rettferdig krig tradisjonens direkte anvendelse.

Når det gjelder rettferdig krig tradisjonens relevans i den afghanske konteksten, kan man altså peke på minst to forhold. På den ene siden synes kriteriene i *jus in bello* å være relevante i operasjonsområdet i Afghanistan. På den andre siden opptrer ikke *jus in bello* og *jus post bellum* som sekvensielle faser i Afghanistan. Selv om kriteriene fortsatt er relevante i seg selv, kan derfor sammenfallet av fasene *in bello* og *post bellum* i Afghanistan beskrives som en gråsoner mellom krig og fred, noe som da gir grunnlag for antagelsen om en etisk gråsoner. Under vil jeg gjennom en diskusjon av begrepet *krig*, og gjennom enkelte eksempler fra den operative virkeligheten forsøke å underbygge denne oppfatningen av en etisk gråsoner ytterligere.

Den tradisjonelle og folkerettslige definisjonen av krig er en væpnet konflikt mellom stater hvor selve krigshandlingene utøves mellom militært personell. Imidlertid kan det diskuteres om den folkerettslige definisjonen er utdatert, siden blant annet de fleste kriger i verden er borgerkriger (Syse 2003:56-58). Det er også andre aspekter i væpnede konflikter som gjør at det folkerettslige begrepet virker snevert å forholde seg til. Tradisjonelt og folkerettslig er det for eksempel klare skillelinjer i krig mellom stridende og ikke stridende. Disse skillelinjene er i mange tilfeller visket ut i dag i tilstander man ikke vil nøle med å kalle krig.

Når Syse diskuterer hva krig innebærer, konkluderer han med at krig er dekkende for organisert væpnet kamp mellom grupper, der den ene gruppen vanligvis vil være en stat (Syse 2003:153-154). Samtidig utelukker definisjonen andre tilstander som mange vil betegne som krig, eller bruke krigsbegrepet på. Et spørsmål som kan stilles er for eksempel hvordan man skal forstå krig mot terrorisme innenfor en tradisjonell oppfatning av krig, og hvordan følgene kan bli av å bruke begrepet på denne måten. Artikkelen "Bush har godkjent angrep i Pakistan" i New York Times 10. september 2008 (gjengitt i Aftenpostens nettutgave 11. september), viser til at den amerikanske presidenten godkjente angrep i Pakistan mot væpnede islamister. Han godkjente altså angrep i en annen stat, uten at denne staten i seg selv var målet for angrepet, og uten å konferere med denne statens ledelse. Normalt skulle USAs angrep gi Pakistan rettferdig grunn til å gå til krig mot USA. Slik begrepet krig kan oppfattes i dag, tolkes imidlertid ikke USAs handling som en provokasjon til krig.

Siden det er mange spørsmål som kan reises rundt begrepet krig, er det også interessant å se på hvordan man skal forstå begrepet i den afghanske konteksten. På den ene

siden står man overfor en klassisk asymmetrisk counter-insurgency kampanje, hvor opprørsgrupper kompenserer teknologisk underlegenhet overfor motstanderen med vilje til å ta store tap og trekke krigen ut i langdrag. Det er *militært* sett altså en tradisjonell form for krig (Diesen 2008). *Politisk* sett kan det imidlertid hevdes at man i Afghanistan er i en *etterkrigsfase*, fordi oppgaven er å bygge opp staten etter Talibans regimefall. Problemet er at denne fasen også innebærer bruk av militær makt for å sikre stabilitet nok til gjenoppbyggingen. Disse to hovedaspektene gjør det problematisk å analysere virkeligheten i Afghanistan i et sort-hvitt perspektiv. Det at man militært sett kan kalle situasjonen i Afghanistan krig, mens man politisk sett kan hevde at man er i en etterkrigsfase selv om det ikke er direkte fred, reflekterer igjen argumentasjonen om samtidighet i faser. Derfor kan man også omtale situasjonen i Afghanistan som en gråsone mellom krig og fred.

Når det gjelder den operative virkeligheten som militære ledere og soldater befinner seg i, er den en annen enn hva man trente for under den kalde krigen. I et foredrag 25. februar 2008 nevner professor Rolf Tamnes denne scenarieulikheten som et poeng med tanke på utvikling av utdanningen ved Forsvarets skolesenter (FSS) og Institutt for forsvarsstudier (IFS). Han viser her til general Thomsens observasjon om at møtet med sovjetiske stridsvogner i Indre Troms under den kalde krigen ville være noe annet enn ”den for offiseren komplekse virkeligheten i Afghanistan, i spenningsfeltet mellom Taliban, Røde Kors, gråtende barn og mylderet av små og store sjefer”. Thomsen nevner videre ”en tung etisk og juridisk ballast” som nødvendig for en moderne offiser (Tamnes 2008: 7).

Noen eksempler fra den operative virkeligheten kan både illustrere general Thomsens poeng, og vise at *jus in bello* og *post bellum* pågår i samtidighet. I den afghanske konteksten skal de militære styrkene bidra til å skape sikkerhet (i Nord-Afghanistan også bidra til ”gjenoppbygging”), samtidig som virkeligheten kan oppleves som ”krig” for de som havner i skuddvekslinger, utsettes for selvmordsangrep eller veibomber, eller deltar i regelrette kamper. Dette er et inntrykk ”på bakkenivå” av at krigen i Afghanistan ikke er inndelt i tydelige faser.

Det uklare fiendebildet bidrar også til å gjøre situasjonen uoversiktlig. Fienden, Taliban, er ikke en regulær styrke under statlig kontroll, men havner under betegnelsen irregulære styrker. De er ikke uniformert og kan være vanskelig å skille ut fra sivilbefolkningen. Det samme gjelder for selvmordsbombere. Dette skaper en usikkerhet i fiendebildet som er annerledes enn i tradisjonell krigføring, og som trolig påvirker tankesettet og handlingsmønsteret til enhver militær leder i en slik kontekst. Bildet i en konvensjonell

krig kan også være kaotisk og uoversiktlig, men det går tradisjonelt et synlig skille mellom kombatante og ikke kombatante. Dette skillet er mer eller mindre visket ut i Afghanistan. En selvmordsbomber kan være en ikke-kombatant den ene dagen, og en kriger den neste. En IED⁴ kan plasseres ut av en skolegutt eller en geriljasoldat. Den *etiske* gråsonen jeg refererer til dreier seg da om hvordan man vurderer etisk rette og gale handlinger i et slikt scenario, hvor det er usikkert hva man vurderer i forhold til.

En annen type etiske problemstillinger handler ikke om krigføring med våpen, men er like fullt relevante i konteksten av det militære oppdraget, noe følgende eksempel viser: Enkelte oppdrag i Afghanistan kan innebære nødvendigheten av å pleie et godt forhold til ulike maktpersoner i lokalsamfunnet⁵. Sett at man i møtet med en slik maktperson observerer eller forstår at et barn blir seksuelt misbrukt av denne personen. Dette vil være et dilemma hvor man tvinges til å veie hensynet til kontakten og oppdraget opp mot eventuelt å redde et barn fra misbruk. Kanskje er det et eksempel på hvordan *jus in bellos* kriterier om proporsjonalitet og diskriminering virkelig settes under press. Det store spørsmålet er da hvilke kriterier som skal gjelde for hvordan man handler rett i en slik situasjon.

Til slutt, noe som også bidrar til antagelsen om en etisk gråsonen i Afghanistan, er det mye omdiskuterte sivil-militære samarbeidet (CIMIC) i operasjonsområdet. Spørsmålet her er hvordan man tolker det militære oppdraget om å skape sikkerhet i den afghanske konteksten, og om man som militær leder kan komme utenom å engasjere seg i ”human security”.

Jeg har her kort presentert rettferdig krig tradisjonen og gjort et forsøk på å problematisere tradisjonens overføringsverdi på den afghanske konteksten. På den ene siden synes kriteriene i *jus in bello* å være overførbare. På den andre siden tar det teoretiske grunnlaget i tradisjonen utgangspunkt i et krigsbegrep som i begrenset grad, eller bare delvis, kan anvendes på virkeligheten man opererer i. Diskusjonen om innholdet i krigsbegrepet, et uklart fiendebilde, samt spørsmålet om militærmaktens rolle i den afghanske konteksten skaper et bilde av at man ikke kan skille fasene *jus in bello* og *post bellum*. Disse faktorene svekker dermed rettferdig krig tradisjonens anvendelighet og bidrar i retning av at det eksisterer en etisk gråsonen i Afghanistan. I det følgende vil jeg se nærmere på hvordan HEL kommer ut i forhold til en eventuell gråsonen.

---

⁴ Improvised Explosive Device (IED) er som betegnelsen sier en improvisert sprengladning/bombe, som brukes i ukonvensjonell krigføring. IEDer omtales også som veibomber, fordi de gjerne plasseres langs veier og representerer en konstant trussel mot sikkerheten til gående og kjørende.

⁵ Eksemplet er reelt, men noe omskrevet. Dette illustrerer virkeligheten man kan møte som soldat eller militær leder i internasjonale operasjoner.

2.2 HEL

HEL er det siste i en rekke dokumenter som omhandler etikk i Forsvaret⁶, og er ment som en tiltaksplan for alt personell i hele Forsvarssektoren. Den uttalte hensikten er at den skal bidra til å høyne bevisstheten rundt etikk hos den enkelte. Med tanke på Forsvarets egentlige samfunnsoppgave og rasjonale, er det relevant å sette søkelyset mot etikk i operativ sammenheng. Jeg vil i det følgende se på hvorvidt den operative virkeligheten er reflektert i HEL gjennom å undersøke motivasjonen bak HEL, tiltakene, samt etikken som formidles. Gjennomgangen begrenses dermed til det som strengt tatt har interesse for diskusjonen av oppgavens problemstilling.

2.2.1 Motivasjon

Hva kan være motivasjonen bak en Handlingsplan for holdninger, etikk og ledelse i Forsvarssektoren? Forsvarsminister Strøm-Erichsen konstaterer i forordet til HEL at Forsvaret er avhengig av legitimitet i det sivile samfunnet, og at Forsvaret derfor må ha en organisasjonskultur preget av integritet, åpenhet og høy etisk standard. Etikk og *legitimitet* henger med andre ord nøye sammen. Etikk og holdninger er også viktig for å oppnå ønskede resultater og for å pleie eksternt tillit og omdømme:

”..forsvarssektoren alltid vil ha behov for å arbeide med ledelse, etikk, holdninger og organisasjonskultur. Både fordi det er viktig for å oppnå de resultatene vi ønsker, og fordi mange eksterne aktører har forventninger til hvordan vi ivaretar vårt virke” (HEL:1).

Dermed har etikk også en nøye sammenheng med *oppdraget*. Hvis legitimitet og hensyn til oppdragsløsning er de viktigste motivasjonsfaktorene, er etikk da først og fremst *instrumentelt* nyttig for Forsvaret? Ut fra sitatet over kan det virke slik, men det kan også ligge en idé under om at bedre mennesker, i en moralsk forstand, vil handle fornuftig og dermed være bedre soldater. Derfor kan det også være viktig i HEL å appellere til et felles verdigrunnlag og fellesskap, samtidig som man legger et etisk ansvar på hver enkelt.

2.2.2 Tiltakene

I HEL legges det ”spesielt stor vekt på utfordringer knyttet til åpenhet, tillit og ledere som rollemodeller” (HEL:1).⁷ Eksempler på tiltak er at etikk og holdninger skal inn i medarbeidersamtalen og årlig tjenesteuttalelse, samt at det skal etableres et system som skal

---

⁶ De øvrige viktige dokumenter som belyser etikk i Forsvaret er *Forsvarets Fellesoperative Doktrine 2007*, *Forsvarets verdigrunnlag* og *Hærens offiserskodeks*.

⁷ Temaet ledere som rollemodeller utdypes i eget underkapittel i HEL, noe jeg vil komme tilbake til i den empiriske delen.

gjøre det mulig for den enkelte ansatte å varsle om potensielt kritikkverdige forhold. Et annet eksempel er utdanning i verdier (Respekt, Ansvar, Mot – RAM) for vernepliktige og befelselever (HEL:6)⁸. De i alt tjuetre tiltakene i HEL er rettet mot tre målsettinger (HEL:Forord):

- (1) Forsvarets skoler skal gi kunnskap og bevissthet om holdninger og etiske utfordringer;
- (2) Bevissthet rundt holdninger og etisk refleksjon skal være en del av den enkeltes atferd i det daglige virke;
- (3) Forsvarssektoren skal øke samarbeidet eksternt om holdninger og ledelse.

Integrering av kulturforståelse i utdanningen og økt forskning på militæretikk⁹ er to av tiltakene som nevnes under den første målsettingen.¹⁰ Ansvar for at utdanning gjennomføres er plassert hos den enkelte styrkeprodusent, som er henvist til eksisterende tjenestereglement for utdanning. Hvorvidt krigens etikk problematiseres blir da et spørsmål om hvordan man gjennomfører utdanningen. Med unntak av disse to tiltakene er det vanskelig å få øye på tiltak som peker mot etiske problemstillinger knyttet til internasjonale operasjoner. Det kan tenkes at krigens etikk vil være sentralt under tredje målsetting, som presiserer betydningen av samarbeid eksternt både nasjonalt og ikke minst internasjonalt. For øvrig viser man til at Forsvarets militære organisasjon har utviklet atferdsregler for internasjonale operasjoner, som skal sikre at norsk militært personell opptrer i samsvar med nasjonale lover og internasjonale forpliktelser (HEL:13).

2.2.3 Hvilken etikk, hvilke holdninger

Med dette i bakhodet, hvilken etikk og hvilke holdninger refererer HEL til? I HELs Forord sier Strøm-Erichsen:

Holdninger er spørsmål om hvem vi er, og hva slags karaktertrekk vi dyrker frem i oss selv. Etikk handler om hvordan vi bør leve og oppføre oss som mennesker, og hvordan vi begrunner våre handlinger. Etikk sier noe om hva som er riktig, og hva som er galt, godt eller ondt. Det dreier seg om hvordan vi bør forholde oss til hverandre og hvilke verdier, normer og holdninger som skal danne grunnlag for fellesskapet. (HEL: 3)

Beskrivelsen over peker mot normativ etikk, samtidig som vektleggingen av hva som skal danne grunnlag for fellesskapet tyder på at Forsvarets etikkbegrep har en praktisk side

---

⁸ I HEL betegnes RAM som verdier. Hvis man skal være helt klar på begrepsbruken, er RAM snarere *dyder* som man ønsker skal være grunnlag for verdier.

⁹ Lunde, N.T., B. Mæland (2006): *Militæretikk*. Lunde har i presentasjonen ”Moral, etikk og yrkesetikk i det norske innsatsforsvaret” i Oslo Militære Samfunn 18. februar 2008 tegnet opp en modell av hvordan militæretikk ligger i området mellom profesjonsetikk, krigsetikk og forvaltningsetikk.

¹⁰ Forsvarets stabsskole hadde med støtte fra Feltprestkorpsset ansvar for å implementere sistnevnte tiltak i 2007.

innenfor anvendt etikk. Når det gjelder normativ etikk viser Strøm-Erichsen til de såkalte *kjerneverdiene*, Respekt-Ansvar-Mot (RAM). Disse kjerneverdiene er imidlertid snarere *egenskaper*, som gir opphav til verdier. Det ser da ut til at det er disse tre egenskapene som så langt fyller verdibegrepet, og dermed etikkbegrepet, i Forsvarssektoren. Ut fra denne tolkningen er det altså ønskelig at soldater, befal og offiserer, og alle ansatte for øvrig, skal inneha visse egenskaper. Det viktigste man kan trekke ut av sitatet er likevel referansen til fellesskapet, det overordnede budskapet om at man bør ha en felles etikkforståelse og, implisitt, opptre deretter.

Både HEL og FFOD viser til *Forsvarets verdigrunnlag*, som blant annet sier følgende.

Forsvaret forankrer sin etikk i samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier slik de framstår i vår kristne og humanistiske tradisjon, FN-pakten, FNs menneskerettighetserklæring og internasjonal rett. Dette etiske fundament er bærende for all ledelse og samarbeid i Forsvaret (Forsvarets verdigrunnlag 1998:9).

Det at FN-pakten, Menneskerettighetserklæringen og til og med internasjonal rett er gitt like stor plass i verdigrunnlaget, indikerer en romslig etikkforståelse, en etikk mange land og kulturer kan assosieres med. Her kommer spørsmålet om den operative virkeligheten inn. Hva skjer når våre verdier møter verdier fra en annen kultur enn den vestlige? Er det da like opplagt for den enkelte hva som er etisk rett og galt? HEL synes ikke å problematisere etikk i forhold til internasjonale operasjoner i en fremmed kultur. Ved at denne typen spørsmål ikke er tatt opp i HEL, kan HEL bidra i retning av å skape eller opprettholde en etisk gråsoner.

HEL synes å henvise problemstillinger knyttet til krigens etikk til utdanning og forskning. Temaet etikk i krig synes dermed ikke å være reflektert i HEL utover en mulighet som ligger i to eller tre av tjuetre tiltak. En overflatisk henvisning til atferdsregler for internasjonale operasjoner gir i tillegg inntrykk av lite refleksjon fra utgiverens side når det gjelder etiske problemstillinger i krig.

2.3 Oppsummering

Rettferdig krig tradisjonen forener tanker om hvilke prinsipper som skal gjelde for å kunne rettferdiggjøre det å gå til krig, og for hvordan man skal føre krig på en rettferdig måte. Samtidig er innholdet i begrepet *krig* gjenstand for diskusjon, noe som skaper nye kontekster for anvendelsen av rettferdig krig tradisjonen. En slik typisk kontekst er Afghanistan. Rettferdig krig tradisjonen legger til grunn en inndeling av krigen i faser som følger på hverandre, mens i Afghanistan pågår krigføring og gjenoppbygging parallelt og fremstår som

en gråsoner i forhold til det tradisjonelle og folkerettslige krigsbegrepet. Hvordan man som følge av dette skal tenke og handle rett i en antatt etisk gråsoner blir da et sentralt spørsmål.

I en diskusjon om en etisk gråsoner, er det også relevant å spørre hvorvidt Forsvaret treffer tiltak for å møte den nye virkeligheten. HEL er et overordnet tiltak for å øke den generelle etiske bevisstheten i hele Forsvarssektoren. Et interessant spørsmål er da hvordan HEL reflekterer den operative virkeligheten. Etikk i krig synes ikke å være reflektert i HEL i nevneverdig grad. Med tanke på Forsvarets rasjonale og at Forsvarets hovedinnsats i dag ligger i internasjonale operasjoner, synes det å være et misforhold i HEL mellom intensjon og innhold. På den ene siden ønsker man økt fokus på etikk ut fra behovet om legitimitet og økt deltagelse i internasjonale operasjoner. På den andre siden savnes en problematisering av etikk i krigens kontekst i HEL som et overordnet styringsdokument. Dette motsetningsforholdet kan forsterke en etisk gråsoneproblematikk. Man kan få inntrykk av at mye av det etiske grunnlaget i HEL er beskrevet mest med tanke på hjemlige forhold. Et sentralt spørsmål blir da hvordan Forsvarets ledere fortolker summen av moralske retningslinjer når de kommer ut i internasjonal tjeneste.

3 Empiri

3.1 Metode

Jeg har valgt et intensivt undersøkelsesdesign og kvalitativ undersøkelse som metode i dette prosjektet. Jeg ønsket å bruke erfaringene og synspunktene til ledere i Forsvaret for å belyse problemstillingens første del om en eventuell gråsone i Afghanistan, samt underproblemstillingen om hvorvidt Forsvarsdepartementet kan ha mulighet for å lykkes med HEL som ledd i et langsiktig arbeid med etikk. Her følger en nærmere begrunnelse for den valgte metoden.

Etikk kan forstås på flere måter. Intervjuer vil kunne fange opp nyanser på en måte som andre metoder ikke kan. Etikk er videre et tema som i seg selv inviterer til *refleksjon*. Intervju som metode egner seg nettopp som en arena for refleksjon på en annen måte enn for eksempel et spørreskjema, som man gjerne besvarer uten å tenke høyt med andre og gjerne bruker minst mulig tid på. Sannsynligvis gir intervjuer derfor et større *fokus* på temaet for undersøkelsen med minimalt av forstyrrende faktorer. Jeg valgte å gjøre dybdeintervjuer med hver enkelt informant, fordi jeg ønsket å få tilgang til individuelle erfaringer og synspunkter uten den indirekte påvirkningen nærværet av kolleger i et gruppeintervju ville kunne gi. Spørsmålene i intervjuene var i stor grad åpent formulert. Metoden åpner dermed for at informanten i prinsippet kan snakke så mye han vil¹¹. I mange tilfeller vil det også si at man kan komme inn på spørsmål som er relatert til prosjektets problemstilling, men ikke nødvendigvis angår den direkte. Dette åpner opp for at det kan dukke opp interessante momenter som kan gi grunnlag for å stille nye spørsmål rundt temaet holdninger, etikk og moral i Forsvaret.

Det personlige intervjuet gir mange inntrykk utover det som informantene eksplisitt sier. Det kan være det man føler de *ikke* sier, hva de uttrykker med kroppsspråk, deres individuelle personlighet og stil, hvordan de uttrykker engasjement osv. Slutninger må dras på grunnlag av hva informantene eksplisitt sier, mens det totale inntrykket bringer nyansene inn.

I utgangpunktet ble det satt av ca en time til selve intervjuet av hver enkelt. Jeg har brukt lydopptak for å få en nøyaktig gjengivelse å gjøre analysen på. Analysen ble foretatt ved å redusere datamaterialet fra detaljerte transkriberinger til en samling temaer. For å få oversikt over hovedsynspunktene til informantene samlet jeg alle informantenes synspunkter innenfor

---

¹¹ Utvalget består utelukkende av menn, uten at det har vært et poeng i prosjektet.

hvert tema i et dokument for hvert enkelt tema. Dette gjorde det mulig å beskrive informantenes synspunkter opp mot problemstillingen, og gjorde det enkelt å gå tilbake til råteksten for å verifisere innholdsmessige detaljer.

3.1.1 Utvalg av informanter

Valget av ledere som har erfaring fra internasjonale operasjoner gav seg selv siden problemstillingen er spisset mot etikk i konteksten av internasjonale operasjoner i Afghanistan. Problemstillingen er også knyttet opp til et politisk aspekt, nemlig Forsvarsdepartementets utgivelse av Handlingsplan for holdninger, etikk og ledelse. Siden holdningsarbeid og etikk er knyttet til utdanning, som er et definert sjefsansvar, var det relevant å ha med informanter som har lang erfaring og dermed har hatt ansvar for utdanning en eller flere ganger gjennom karrieren.

Bakgrunnen til informantene når det gjelder internasjonale operasjoner var forskjellig med hensyn til både ledelsesnivå, type avdeling, operasjonsområde og tidsperiode for tjeneste ute. Noen hadde flere kontingenter i flere misjonsområder bak seg, mens andre bare hadde denne ene kontingenten fra Afghanistan. Informantene hadde tjenestegjort som sjef for henholdsvis Battle Group 3 (BG-3) i Kabul, Provinsional Reconstruction Team (PRT) i Meymaneh, Quick Response Force Regional Command North (QRF RC-N) i Mazar-e-Sharif (MeS) og den nasjonale kontingentstaben (NCC) også i Mazar-e-Sharif. Hvilken type avdeling informantene var sjef for, hvor og når, ga ulike erfaringer, også med hensyn til etiske problemstillinger. Av hensyn til informantenes krav på anonymitet, er enkelte data skrevet noe om og til en viss grad abstrahert, dog uten at dette i nevneverdig grad har gått utover innholdet.

Lavere ledernivå var ikke representert i utvalget, noe som kunne gitt et annerledes datamateriale, særlig med tanke på erfaringer fra internasjonale operasjoner. Lavere nivå er i større grad i direkte kontakt med konkrete problemstillinger på bakken i Afghanistan, og ville kanskje gitt andre nyanser i bildet av etiske problemstillinger. På den annen side var spennet stort nok til at erfaringene var noe nyansert.

3.1.2 Intervjuenes oppbygging

Intervjuene startet med å få et inntrykk av den opplevde virkeligheten. Dette utgjorde intervjuets første del, og jeg brukte mye tid på denne. Jeg ønsket å gå fra det empiriske til det teoretiske, og styre intervjuet inn på HEL mot slutten.

Jeg ønsket at informantene skulle dele av sine opplevelser med minst mulig styring fra min side, og benyttet i stor grad åpen spørsmålsstilling. Informantene fikk derfor aller først spørsmål om hva de forstod med etikk for å ”komme i gang”, samt for å få et første inntrykk av hvor de står. Deretter ønsket jeg ganske raskt å dreie intervjuet over på deres respektive erfaringer som sjefer for internasjonale avdelinger i Afghanistan. Her skulle informantene få anledning til å beskrive sin oppfatning av situasjonen som sjef. Dette kunne for eksempel være hva som var viktigste oppdrag (for eksempel skape sikkerhet) og hva som var viktigste konkrete jobb (for eksempel bygge opp forhold til lokale myndighetspersoner eller sivilbefolkning, patruljere, eller koordinere den militære innsatsen med afghanske samarbeidspartnere).

Videre ønsket jeg informantens beskrivelse av eventuelle etiske problemstillinger. Beslutningstaking er interessant i så måte, og derfor ba jeg også informantene beskrive hva som var avgjørende for beslutningstaking i eventuelle dilemmaer (etiske hensyn eller hensyn til oppdrag?). Jeg ba videre om deres oppfatning av hva som er viktig for ”krigens etikk”, og av hvorvidt de mener tjenestegjørende personell og sjefer føler seg/er ”etisk forberedt”. Her kom vi blant annet inn på hvordan de oppfattet forberedelsene hjemme før utreise. Intervjuets første del ble avrundet med deres oppfatning av status når det gjelder etikk og holdninger i Forsvaret – ute og hjemme.

I intervjuets andre del ble fokus rettet mot HEL og problemstillinger forbundet med denne. Avslutningsvis ønsket jeg å høre hva informantene mener er den største utfordringen når det gjelder etikk i Forsvaret (se også vedlegg Intervjuguide).

3.1.3 Validering av slutninger

I samfunnsvitenskapen snakker man ofte om intersubjektivitet heller enn sannhet. Begrepet intersubjektivitet innebærer at det nærmeste vi kommer sannheten, er at flere personer er enige om at noe er en riktig beskrivelse (Jacobsen 2000:206). Utprøving av gyldighet vil derfor innebære en test av resultater overfor andre mennesker. Det er flere måter å gjøre dette på. Man kan enten kontrollere undersøkelser og konklusjoner mot andres undersøkelser, eller man kan foreta en kritisk gjennomgang av resultatene selv. Av tidsmessige årsaker har jeg ikke konfrontert informantene i undersøkelsen med de funnene jeg har gjort. Siden det meg bekjent heller ikke er gjort undersøkelser på samme tema med andre metoder og utvalg tidligere, har ikke validering opp mot andres undersøkelser vært en mulighet. Den eneste mulighet som gjenstår er en kritisk gjennomgang av kildene og informasjonen fra disse. Det vil alltid være et spørsmål om man har intervjuet de riktige

informantene i forhold til problemstillingen, stilt de riktige spørsmålene, og om informantene har formidlet sann informasjon. Ut fra problemstillingen hvor lederansvar og internasjonale operasjoner står sentralt, mener jeg å ha et godt utvalg. Det er disse ledernes opplevelser jeg har ønsket å få frem, og jeg har ingen grunn til å bestride deres erfaringer. Det eneste man eventuelt kunne innvende mot dette måtte være at måten man uttrykker seg på i enkelte tilfeller kanskje er noe påvirket av en sterk lojalitetskultur. Jeg har imidlertid ingen grunn til å mene at informasjonen ikke er ærlig og oppriktig formidlet, og dermed sann i den forstand.

Når det gjelder ekstern gyldighet vil ikke denne undersøkelsen være direkte overførbart på Forsvarets militære organisasjon i hele sitt omfang, langt mindre på hele Forsvarssektoren. Det den kan ha overførbart på er holdninger blant ledere om etiske spørsmål knyttet til internasjonale operasjoner. Selv om scenariet er begrenset til Afghanistan i denne undersøkelsen, vil jeg anta at mange av spørsmålene som reises, for eksempel rundt gråsonespørsmålet, rundt sivil-militært samarbeid, og andre spørsmål vil være interessante også for internasjonale operasjoner generelt. Undersøkelsen antas å ha en viss overførbart når det gjelder hvilke holdninger ledere i den operative delen av Forsvaret har til HEL.

3.1.4 Mulige påvirkningsfaktorer

Intervjusituasjonen i seg selv kan påvirke intervjuet. Jeg gjorde den positive erfaring at informantene slappet av i intervjusituasjonen. Dette kan blant annet skyldes at intervjuene ble gjennomført i informantenes arbeidsmiljø, med unntak av ett intervju som ble gjennomført i et lokale ved Krigsskolen. Alle intervjuene ble gjennomført i arbeidstiden og foregikk uten nevneverdige forstyrrelser. Informantene var fra tidligere informert muntlig om tema, om min bakgrunn og min hensikt med undersøkelsen, men de var ikke kjent med konkrete spørsmålsformuleringer på forhånd. Grunnen til dette var at jeg ønsket umiddelbare refleksjoner rundt spørsmålene. Jeg følte imidlertid ikke at stemningen var spent. Snarere var kanskje kjennskapen til min militære bakgrunn med på å skape en avslappet og til dels kollegial atmosfære i intervjusituasjonen.

Jeg har selv vært ansatt i Forsvaret og er gift med en offiser. Både gjennom min egen jobbhverdag og som ektefelle har jeg direkte og indirekte erfaringer med ulike problemstillinger knyttet til tjeneste i internasjonale operasjoner. Videre er Forsvaret i Norge et relativt lite miljø, og jeg kjenner, eller kjenner til, flere av informantene. Dette kan skape bias i forhold til metode og analyse, men kan også være en styrke i intervjusituasjonen. Min styrke er at jeg kan ”stammespråket”, mens min svakhet kan være at jeg blir blind for ting andre ville sett.

Selve temaet kan også påvirke undersøkelsen. Når man spør noen om hvordan man forstår etikk og moral, kan temaet virke personlig og litt ømtålig. Dette fikk jeg indikasjoner på allerede da jeg forespurte kandidater om å stille. Noen kommenterte at dette virket skummelt, og enkelte valgte å trekke seg fra undersøkelsen før intervjufasen. Når man i tillegg knytter spørsmål om etikk og moral opp mot rollen som offiser, en rolle det stilles store krav og forventninger til når det gjelder moral, kan det bli enda mer beklemt. Jeg opplevde imidlertid at de fleste hevet seg over eventuell angst for temaet og fremhevet det som viktig å snakke om. Spørsmålet var om jeg kunne vite hvorvidt informantene uttalte seg på vegne av sin rolle som offiser eller på vegne av seg selv i spørsmål om etiske dilemmaer i internasjonale operasjoner. Dette var ganske enkelt ikke så lett å vite, og den eventuelle differensieringen var dermed noe jeg måtte være oppmerksom på. I hovedsak spurte jeg dem som offiserer, og jeg opplevde at de også stort sett svarte som offiserer – kanskje med unntak av enkelte opplevde dilemmaer i Afghanistan. En påvirkningsfaktor kan også ligge i den militære kulturen som har tydelige elementer av konkurranse og prestasjon, samt høy lojalitetsfaktor. Det kan generelt gjøre at informanter bevisst eller ubevisst rosemaler situasjonen noe, svarer politisk korrekt eller av lojalitetshensyn.

3.2 Undersøkelsens funn

Med rettferdig krig tradisjonen som teoretisk bakgrunn, og en antagelse om at det eksisterer en etisk gråsoner knyttet til internasjonale operasjoner i Afghanistan ønsket jeg å undersøke (1) hvorvidt det eksisterer en etisk gråsoner i Afghanistan, og (2) hvorvidt dette perspektivet er reflektert i Handlingsplan for holdninger, etikk og ledelse som ble utgitt av Forsvarsdepartementet i 2006. En underproblemstilling var om undersøkelsen kan si noe om Forsvarsdepartementets muligheter for å lykkes med HEL.

Etter å ha analysert åtte dybdeintervjuer kan man slå fast at meningene er overveiende samstemte om sentrale punkter. Informantene har ulike måter å uttrykke sine oppfatninger på, men hovedinntrykket er likevel samstemmighet. I det følgende vil jeg gjøre rede for de viktigste funnene opp mot problemstillingen. Jeg vil starte med informantenes erfaringer fra Afghanistan og diskutere disse opp mot problemstillingens første del, som er det viktigste spørsmålet intervjuene kan gi svar på. Deretter vil jeg gjøre rede for informantenes oppfatninger av HEL, og drøfte hvilken betydning disse kan ha for HELs eventuelle suksess. Avslutningsvis vil jeg se på hvilke slutninger man kan dra, om noen, når det gjelder etikk, og utfordringer knyttet til etikk i Forsvarets militære organisasjon.

3.2.1 Afghanistan - en "etisk gråsoner"?

Ut fra undersøkelsen er det flere forhold som bygger opp under en forbeholden slutning om at vi *ikke* har en etisk gråsoner i internasjonale operasjoner i Afghanistan. På den ene siden kan man si at undersøkelsen bekrefter oppfatningen om at virkeligheten er uklar i forhold til begrepet krig, og at vi dermed kan kalle *situasjonen* i Afghanistan for en gråsoner mellom krig og fred. På den annen side indikerer mange av informantenes svar at de selv ikke oppfatter situasjonen som en *etisk* gråsoner. Her vil jeg gjøre rede for hva som gir grunnlag for den forbeholdne slutningen, samtidig som jeg vil problematisere temaet opp mot rettferdig krig tradisjonen. Denne problematiseringen kan gi en litt annen konklusjon i spørsmålet om en etisk gråsoner.

3.2.1.1 Situasjonsbilde vs krig

Situasjonsbildet er, slik informantene beskriver det, uoversiktlig av flere grunner. De fleste har en oppfatning av at oppdraget er vanskelig å definere. Man har et overordnet oppdrag om å skape sikkerhet, men utover det må man definere oppdraget etter beste evne. Uklart oppdrag synes å gjøre noe med motivasjon og risikovilje hos noen, mens andre ikke nevner dette. De fleste sier også at det er mange utfordringer knyttet til å skulle lede multikulturelle avdelinger. Dette innebærer blant annet små muligheter, om noen, til å få samlet nasjonene og få en felles situasjonsforståelse før utreise. Det innebærer videre å måtte bruke mye energi på å komme over kulturelle forskjeller mellom de samarbeidende nasjoner når man først er kommet ut. Forskjeller i kultur kommer til uttrykk nettopp gjennom forskjeller i holdninger til lokalbefolkning i etiske og moralske spørsmål.

Bildet er videre preget av mange aktører, som alle vil dra veksler på det norske og internasjonale bidraget. Alle informantene vektlegger de store kulturforskjellene i Afghanistan, et samfunn preget av korrupsjon og kriminalitet, hvor mange er opptatt av å dra så store veksler som mulig ut av det utenlandske bidraget for seg selv og sin klan. Det er vanskelig å vite hvem du kan stole på, samtidig som informantene fremhever en stor gjestfrihet og vennlighet i den afghanske befolkningen og en fattigdom som bæres med verdighet. Stor usikkerhet i forhold til en fiende som ikke alltid er synlig, og en stadig balansegang mellom behov for sikkerhet og behov for kontakt med lokalbefolkningen preger også opplevelsene.

Kort oppsummert er altså det totale bildet preget av flere kompliserende forhold. For det første at oppdraget er uklart definert, for det andre, problemet med å lede multikulturelle avdelinger og for det tredje, å forholde seg til mange ulike aktører med mange interesser. Man

må også, for det fjerde, forholde seg til store kulturforskjeller og for det femte, et uklart fiendebilde.

I dette bildet er ikke begrepet *krig* gyldig i folkerettslig forstand. Tre nevner at for soldatene er krig det man opplever på bakken, som mer korrekt kan beskrives som *strid*. Det er også på det rene at de som mener de opplever krig, har en rett til å mene det. Som en av informantene uttrykte det: "For den som blir skutt på spiller det ikke noen rolle" (det vil si om det defineres som krig eller ikke). Den største trusselen som informantene opplevde var IEDer, og én av dem nevnte selvmordsangrep. Hvordan trusselbildet til enhver tid var i den perioden hver enkelt av informantene var i operasjonsområdet legger de naturlig nok ikke ut i detalj. Men hovedsakelig har IEDer representert den største trusselen mot sikkerheten. Å bevege seg langs hovedfartsårene representerte derfor en reell fare. Men krig i folkerettslig forstand, som en krig mellom nasjoner, eller som et vedvarende høyintensitetsscenario, er det ikke. Hva som oppfattes som krig/strid og fred skifter snarere fra sekund til sekund, noe som gjør temaet krigens etikk enda mer komplisert.

Krig, slik Syse definerer begrepet, kan som tidligere nevnt være dekkende for Afghanistan (Syse 2003:153-154). Det eneste spesielle i forhold til definisjonen er at staten Afghanistan ikke kjemper alene mot gruppen Taliban, men sammen med andre stater. Ut fra en *politisk* synsvinkel kan man definere situasjonen som en etterkrigsfase, det vil si i teorien en fredsfase, siden man forsøker å drive statsbygging og gjenoppbygging. *Militært sett* vil situasjonen derimot utvilsomt kunne betegnes som krig (ref Diesen 2008). Det er da ikke snakk om en overgang mellom to faser, men om to faser som finner sted samtidig. Informantenes erfaringer fra bakken rundt et skiftende situasjonsbilde og et uklart fiendebilde underbygger disse aspektene, som på flere plan støtter tesen om en gråsoner mellom krig og fred i Afghanistan.

3.2.1.2 Etisk ballast og opptreden i gråsonen

Hvordan kan man så snakke om krigens etikk i en gråsoner mellom krig og fred? Deltakerne i undersøkelsen opplever i det store og hele at de ikke har noe handikap i forhold til å vurdere rett og galt - i etisk og moralsk forstand. Hva er grunnen til dette?

Svaret gir de delvis selv. Det er andre ting enn bare retningslinjer for opptreden i internasjonale operasjoner som slår inn. Det er summen av erfaringer og verdilære gjennom oppvekst, utdanning og yrkesliv som er viktigst for å håndtere denne situasjonen. En av informantene kalte det "indre moral", en annen "å gjøre riktig". I tillegg kommer forståelse av den kulturen man møter, en forståelse som vokser gjennom å få fylt på med kunnskap om

land, folk, kultur og skikk og bruk før utreise. Dette er den etiske og moralske ballasten de møter situasjonen ute med. Flere fremhevet den militære kulturen som viktig for utviklingen av deres etiske bevissthet, og det å være trygg på sin egen rolle i systemet og handlingsrommet. Oppsummeringen er at ”man bruker det man har” når man står i en uoversiktlig situasjon med både kjente og uforutsette etiske dilemmaer. Mer spesifikt, man bruker det man har *utover* kjennskap til rettferdig krig, Code of Conduct (CoC), Rules of Engagement (ROE) og andre retningslinjer for opptreden i operasjonsområdet. Hvor viktig dette er illustreres godt med følgende sitat fra en av informantene:

”...det blir alltid en vurdering du må ta på lokalt nivå, hvordan du skal opptre. Det er nok noen som gjerne vil ha regler for alt...og vi kan gjerne få det, men det passer jo ikke inn. Det er greit det å si at nå er antrekk sånn og våpenføring sånn og rules of engagement altså engasjementsregler, når du kan skyte på folk og ikke eller hvilke maktmidler du kan bruke når, det er jo greit. Men det ender jo alltid opp med at du som står i situasjonen må ta vurderingen. (...) Jeg er helt sikker på at det er den indre moralen (som er avgjørende). For Code of Conduct, den gir deg en del rammer for å handle (...) men hvis du følger den, hvis vi hadde fulgt den, så hadde vi drept ufattelig mange uskyldige. Og vi kunne gått fri, og sagt at dette er innenfor gjeldende regelverk. Men vi gjorde ikke det. Overhodet ikke. Da er vi inne på vår tolkning av det, og vårt grunnlag, vår trening.”

Selv om informantene ikke selv brukte ordene ”rettferdig krig”, er altså deres holdninger og sans for rett og galt tilsynelatende tilstrekkelig for å fylle kravene i rettferdig krig tradisjonens *jus in bello*.

3.2.1.3 Rettferdig krig og situasjonshåndtering

Informasjonen informantene gir om hvordan de opplevde situasjonen og hvordan de håndterte den, kan ses i lys av rettferdig krig tradisjonen. Et eksempel er spørsmålet om differensiering mellom stridende og ikke stridende. Man kan med tyngde hevde at kravet om differensiering er enda mer *utfordrende* i Afghanistan i dag, fordi det ikke er lett å skille mellom stridende og sivile. Man kan stille spørsmål om proporsjonalitet i det tidligere nevnte eksemplet hvor man blir vitne til misbruk av barn, men er avhengig av misbrukeren for å løse oppdraget. Er den lille gutten et akseptabelt offer for å nå et høyere mål? Doktrinen om dobbel effekt synes også å være aktuell. En av informantene nevnte et eksempel knyttet til militære kjøretøyer som kjører i 80 km/t der de burde kjøre i 40, for eksempel i tett befolkede områder. Hensikten med kjøringen som sådan er å komme frem, fortrinnsvis uskadd. Effekten av å kjøre fort er imidlertid også at man virvler opp mer støv, skaper frykt i trafikken, forårsaker ulykker, og i siste instans også setter selve oppdraget i fare. Dette eksemplet illustrerer doktrinen om dobbel effekt i Afghanistan: man tror man kommer frem på en sikrere

måte ved å kjøre i 80, men kjøringen gir ikke nødvendigvis den effekten. Det uetiske i en slik opptreden synes klart, til tross for at man ikke befinner seg i et tradisjonelt fullkrigsscenario.

3.2.1.4 Etikk under den kalde krigen og i Afghanistan

Informantene ble spurt om aspekter ved holdninger, etikk og moral i rammen av kald krig sammenlignet med den "grå" virkeligheten de møtte i Afghanistan. Det er umulig å forestille seg alle tenkelige etiske dilemmaer man kan bli utsatt for i et slikt scenario, og som nevnt hadde informantene ulike opplevelser av hvorvidt etiske dilemmaer var en del av hverdagen. Ekstreme eksempler er det få av, men alle opplevelser knyttet til dette danner informantenes grunnlag for å uttale seg. Dette må ligge i bakhodet når man ser på hvilke perspektiver informantene tilkjennega på etikk før og nå.

Et perspektiv går på legitimitet for bruk av militær makt. En av informantene uttrykte at det under den kalde krigen var en selvfølge at vi skulle forsvare oss om fienden kom over grensen, mens situasjonen er annerledes i dag. Han mente at vi forsvarer de samme verdiene, men på en annen arena. I media reises det tvil rundt legitimiteten til å utføre jobben som soldat og offiser på denne arenaen. Plutselig opplever man et dilemma knyttet til spørsmålet om man kan skape fred ved å ta liv?

Informantens uttalelser kan oppfattes som at det å skape fred ved å ta liv ikke var en problemstilling på samme måte under den kalde krigen, fordi det da i første rekke handlet om å forsvare seg mot en ytre fiende. Når den militære profesjonen i dag utøves utenfor Norges grenser, handler det politisk sett om å bidra til å skape fred i verden, selv om man kan si at vi i siste instans fortsatt forsvarer oss selv. Samme informant understreket dette poenget ved å peke på at for soldaten på bakken er det ingen forskjell når det gjelder hva jobben går ut på. Sannsynligheten for selv å måtte bruke vold er imidlertid større i dag, noe som gjør at man i større grad *utfordres* på etikk. Det ser derfor ut til at det ligger en utfordring i å oversette det etiske grunnlaget til en annen kontekst.

Spørsmålet om oppdraget i Afghanistan er verdt å dø for kom også opp i forbindelse med dette perspektivet. Spørsmålet er vanskelig, men gir en viss indikasjon på hvordan man reflekterer rundt lojalitet til oppdraget opp mot behovet for å unngå tap av liv. Hvordan skal man kunne si at et oppdrag er verdt å dø for og et annet ikke? En informant hadde vurdert at denne typen "funksjon" ikke var verdt å dø for og formidlet det til sine undergitte, mens andre var mer forsiktige. Et par av informantene nevnte det å få alle med hjem som "en ambisjon", fullt klar over at man ikke har noen garanti for det. To informanter refererte til krigens dager og pekte på at oppdraget i Afghanistan er vår tids tungtvannsoperasjon. Det er en kamp for de

samme verdiene, med den forskjell at kampen foregår utenfor vårt lands grenser. Dette krever like stor grad av seriøsitet i jobben. Å gå inn i et utenlandsoppdrag med full seriøsitet som leder er, slik en informant påpekte, ikke minst noe man skylder pårørende. Dersom man ikke kan si til den som sender ut en ektefelle, samboer eller kjæreste, sønn eller datter, at oppdraget er verdt å dø for, hva sier da det om moral og respekt for andres liv? Man kan jo ikke garantere at de kommer hjem i live, og skulle deres kjæres død da ikke være viktig?

Her er det altså nyanser i syn, men hovedperspektivet er likevel at det ikke er andre krav til etikk og moral i dag enn det var tidligere. Det er bare omstendighetene som er endret, og det er en del av jobben å takle dette med det verktøyet man har. Utover det, er det ikke unaturlig at noen betegner det å veie oppdragsløsning mot risiko for tap av liv som et tungt ansvar i jobben som militær sjef ute.

Jeg har her trukket frem aspekter fra intervjuene som kan belyse spørsmålet om etisk gråsoner i dag sett opp mot situasjonen under den kalde krigen. Så langt indikerer informantenes svar at en eventuell etisk gråsoner er like fraværende i dag, som den var for tjue år siden. I fortsettelsen vil jeg presentere noen poenger fra informantenes refleksjoner rundt konkrete, etiske problemstillinger i operasjonsområdet.

3.2.1.5 Etiske dilemmaer i operasjonsområdet

Informantenes oppfatning av holdninger og moral sammen med deres opplevelser av hvorvidt situasjonen ute ga etiske utfordringer, er viktig i diskusjonen om hvorvidt vi har en *etisk* gråsoner i internasjonale operasjoner i Afghanistan. Det er ikke mange av informantene som synes at de etiske dilemmaer de kan referere til, er vanskelige å *handle i forhold til*. Man synes *situasjonen* er vanskelig å se på som menneske og leder, men har stort sett en klar oppfatning av hvordan man skal håndtere den. Informantene refererer til metode, helhetsforståelse, oppdrag og langsiktige mål som holdepunkter når de står overfor et opplevd etisk dilemma. Der noen informanter har opplevd at *andre enn de selv* føler frustrasjon over et dilemma, har det vært en oppgave som leder å forklare hvordan man bør forholde seg til dilemmaene.

Man må altså skille mellom hva som er menneskelig og etisk utfordrende, og hva som er gjeldende for riktig handling når man som militær leder blir utfordret på etikk. Dette sier noe om at man må være i stand til å skille mellom menneske og rolle. I denne typen operasjoner, hvor sivile er en del av bildet i operasjonsområdet, er det denne differensieringen man blir mer utfordret på. En slik differensiering er sannsynligvis nødvendig for enhver soldat og leder for å kunne gjøre jobben. Sannsynligvis vil det også måtte være en balanse i

differensieringen i forhold til hvor mye den profesjonelle rollen påvirker hvilket menneske man er. Det vil alltid være et åpent spørsmål om hvor mye differensiering som er sunt. Det betyr ikke at man er et dårligere menneske om man handler som soldat eller militær leder, innenfor de rammer som gjelder.

De aller fleste av informantene sier altså at de har opplevd etiske dilemmaer, eller det å måtte gjøre etiske vurderinger i større grad ute. Samtidig ser det ut til at det største dilemmaet for lederne ofte har å gjøre med sikkerhet. For å løse oppdraget er man avhengig av å komme i kontakt med folk. Dette innebærer en sikkerhetsrisiko, fordi man ikke vet hvem man kan stole på. Blir du invitert på te av en person en dag, kan samme person være din fiende den neste. Å takke nei til invitasjonen vil ikke være uetisk, men bare uklokt med tanke på å vinne tillit. Samtidig løper man en viss risiko ved å takke ja. Det samme gjelder det å dra ut som sjef for å se situasjonen på bakken. Ved å gjøre det utsetter man sine folk for en viss risiko. Er det en nødvendig tur, eller er det turisme? Slike vurderinger er en del av hverdagen, men går altså først og fremst på sikkerhet.

Flere så et etisk dilemma i det å se den ytterste nød og elendighet, og ikke kunne hjelpe. Som sjef bruker man mye tid på lederskap, på å forklare hvorfor ting er som de er, og hvorfor man ikke skal gi nødhjelp. I vurderinger av hva som er rett å gjøre ser man på hele problemstillingen, fokuserer på oppdraget og prøver å tenke langsiktig. En av informantene sa det så klart som at det faktisk ikke er riktig å gi nødhjelp, fordi det rett og slett ikke er en del av jobben. Flere av de andre informantene uttrykte det samme ved å formulere det som å holde fokus på oppdraget. En informant mente også at dilemmaer oppstår ”når man har foresatte hjemme som ikke vet hvorfor vi er i Afghanistan”, og ikke minst ”fordi man ikke hører på hva sjefen sier”. Det siste kan virke som en logisk brist, men denne informanten peker på en strategi for hvordan man forholder seg til dilemmaene som faktisk eksisterer. Strategien innebærer å holde fokus på sin rolle og oppgave, og slik ”komme rundt” dilemmaene – nesten som om de ikke eksisterte.

Jeg vil nevne et eksempel til, som gjelder et tilfelle hvor leger skal ha blitt satt til å betjene maskingevær¹². Dette tilfellet var i følge en informant ikke enestående. Det interessante med dette er hvordan en av informantene presenterer det sammenlignet med presentasjonen saken har fått i media. I media blir det fremstilt som uakseptabelt å bevæpne medisinsk personell, at det er en sammenblanding av roller og at det er etisk forkastelig.

---

¹² Nettavisens artikkel ”Forsvaret: -Ja, vi ga leger maskingevær” (22.11.07) er en av flere som har belyst en situasjon hvor Forsvarets sanitetspersonell bærer rødt kors og samtidig settes som toppsikrer på MG3 på patroljekjøretøy i Nord-Afghanistan. Her mener Røde Kors at man har brutt Geneve-konvensjonen, mens Forsvaret ikke er entydig på dette.

Nevnte informant hadde selv hatt leger på maskingevær, og mente derimot at dette var fullstendig uproblematisk. Han mente også at det var en veldig enkel beslutning å ta. Forklaringen var av rent praktisk art – man hadde ikke nok folk, og informanten mente det ville være mye mer uetisk å la legene være igjen i leiren hvor de ikke kunne gjøre jobben sin.

Jeg har her presentert noen av eksemplene som ble nevnt i intervjuene og refleksjoner rundt disse. Det vil alltid være nyanser innenfor oppfatninger, men i hovedsak viser svarene at oppfatningen av hva som er et etisk dilemma stort sett er entydig. Samtidig kan det også være lett å oppleve kulturforskjellene i seg selv som etiske dilemmaer når det i virkeligheten handler om å se forskjellene på nært hold, og dermed tvinges til å forholde seg til dem. Det er også nokså samstemmige oppfatninger av hvordan man som militær sjef håndterer dilemmaene. Det virker som oppdraget, samt trygghet i forhold til egen rolle, i hovedsak utgjør rammen som gjelder for hvordan man handler i etisk utfordrende situasjoner.

Her begynner slutningen om at det ikke eksisterer en etisk gråsoner i Afghanistan å bli problematisk. Erfaringene knyttet til sikkerhetsbehov eller konfrontasjonen med nøden i sivilbefolkningen er eksempler på tilfeller hvor krigens etikk ikke kan gi svar på alle problemer man kommer opp i. Mye av problemet kan knyttes til en konflikt mellom den rollen man har og hvordan den skal utøves i en gråsoner mellom krig og fred. Igjen kommer *jus post bellum* inn i samtidighet med *jus in bello*, det at man også skal handle på en slik måte at et samfunn kan bygges opp igjen etter en krig. Funnene knyttet til opplevde dilemmaer bidrar derfor etter min oppfatning til å styrke antagelsen om en etisk gråsoner. Informantene peker på dilemmaer, men sier samtidig at det er ganske klart hvordan man skal handle rett. Spørsmålet er bare hva som er deres grunnlag for å handle rett. Selve det faktum at de kan ramse opp etiske dilemmaer, samtidig som det tilsynelatende ikke utgjør et stort problem, sier også noe om differensieringen mellom rolle og person. Denne differensieringen blir da et ”verktøy” i en etisk gråsoner.

3.2.1.6 Tidløst eller nytt om krig og etikk?

Informantenes opplevelser av situasjonen som uoversiktlig, og deres opplevelser av etiske dilemmaer og etiske vurderinger, sier noe om at man blir mer *utfordret* på holdninger og etikk i dag enn man ble som norsk soldat hjemme under den kalde krigen. Dette kan være et nytt aspekt i spørsmål om etikk i krig. Et sitat fra en av informantene illustrerer poenget:

”..det krigen har fortsatt som er ganske tidløst, det er jo volden. Altså *resultatet* av det du gjør(...) ..mange av de inntrykkene faktisk er tidløse også. Å se mennesker som lider...det tror jeg gjør noe med oss, og det har gjort noe med oss i alle år. (...).jeg opplever ikke at reglene som sådan er noen annen

etikk i dag enn de var for tjue år siden, da vi tjenestegjorde på russergrensen. Det er den samme etikken som ligger til grunn. (...) vi som soldater, vi reiser inn og ut av disse konfliktområdene. Og sannsynligheten for at vi må bruke vårt våpen, eller løse oppdrag ved voldsanvendelse, er jo langt, langt, langt større. Så jeg vil si det slik at etikk har alltid vært sentralt for oss som militære, men den er blitt...den ble ikke så utfordret før.”

Informanten peker på volden som noe tidløst ved krig, men volden er bare en del av oppdragets konsekvens i Afghanistan. I et rent militært perspektiv, det vil si i rammen av krigshandlinger, er det også lett å forstå at etiske retningslinjer synes like klare nå som de var for tjue år siden. Likevel er det sider ved situasjonen i Afghanistan som gjør at man ikke bare kan knytte etikk til aspektet som handler om voldsutøvelse. Hvilke verktøy har man da? Egne, uskrevne regler ser ut til å være en måte å løse uklare situasjoner på, for eksempel når man i Afghanistan ikke kan kjenne igjen fienden. Flere nevner ordtaket ”er du i tvil, så er du ikke i tvil”, som kan tolkes som følger: Om man skulle skyte mot en opplevd trussel og det viser seg å være en uskyldig person, kan dette ha skjedd fordi det er to ting som står sterkt i den militære kulturen: kameratene og oppdraget. Etikken som gjelder i den militære kulturen ligger fremfor alt i å ta vare på sine menn og løse oppdraget. Da innebærer ordtaket over at man vurderer lagkameratenes liv og oppdraget opp mot risikoen for å skyte feil person. Er man da i verste fall i tvil, skyter man først. Av undersøkelsen kommer det også frem at det er viktig å diskutere håndtering av den type situasjoner før man reiser ut. Det øker sjansen for å handle riktig, eller i det minste handle med større visshet om at det du gjør er riktig. Treningen før utreise må med andre ord være god nok også med tanke på etiske problemstillinger.

I følge de konkrete svarene undersøkelsen gir er det altså ikke noe som er vesentlig nytt når det gjelder hvilken etikk som gjelder. En informant mente det ofte handler mer om moral enn etikk, det vil si at det ikke er mangel på regler, men eventuelt mangel på etterlevelse. Likevel er det gråsoner. Motsetningen mellom, på den ene siden, informantenes egne oppfatninger av det etiske grunnlagets gyldighet og, på den andre, deres måte å håndtere dilemmaer på, understreker hvor problematisk det er å oversette etikken til andre kontekster enn de man kjenner fra før. Jeg vil derfor fortsatt hevde at virkeligheten i Afghanistan, hvor *jus in bello* og *jus post bellum* finner sted samtidig, påvirker forholdet mellom etikk og oppdrag i retning av en gråsoner. I neste underkapittel vil jeg utdype dette forholdet mellom etikk og oppdraget om å skape sikkerhet.

3.2.1.7 Etisk gråsoner og definisjonen av oppdraget

Jeg har vist til opplevelser informantene har formidlet som jeg mener sier noe om en gråsoner i forhold til krigsbegrepet, og derved også en etisk gråsoner. Jeg startet med å konkludere at datamaterialet ved første øyekast ikke understøtter at det eksisterer en etisk gråsoner i Afghanistan. Dette stemmer med det informantene sier om hvordan de takler etiske dilemmaer i den forstand at det ikke virker som et stort problem for dem. Det er likevel et aspekt ved datamaterialet som gjør denne konklusjonen problematisk. Dette aspektet er, som nevnt over, knyttet til at informantene stort sett opplever det som uproblematisk å håndtere etiske problemstillinger, men på den annen side ramser opp en rekke problemstillinger knyttet til spenningen rundt sikkerhetsaspektet og oppdraget. Dersom man ser på hva oppdraget om å skape sikkerhet i Afghanistan egentlig innebærer, blir konklusjonen da den samme? Dette vil jeg nå drøfte nærmere.

Hva innebærer oppdraget til de norske styrkene i Afghanistan? Det norske personellet utgjør en del av en internasjonal styrke som skal hjelpe den afghanske regjering med å holde konfliktnivået så langt nede at staten kan bygges opp igjen. Litt forenklet sagt er oppdraget å skape sikkerhet. I Dagsavisens nettutgave 14.11.2007 minner utenriksminister Jonas Gard Støre om hvorfor vi er i Afghanistan:

”Vårt grunnleggende mandat i Afghanistan er å sette afghanerne i stand til å styre landet sitt. Vårt mål er å skape tilstrekkelig sikkerhet til at befolkningen kan velge egen samfunnsutvikling.” (Dagsavisen 14.11.2007)

Med dagens utvidede sikkerhetsbegrep kan man spørre hva det vil innebære å skape sikkerhet i Afghanistan. Siden Støres uttalelse ble gitt i sammenheng med norske militære bidrag i Afghanistan, må man spørre hvilke aspekter av sikkerhetsbegrepet som faller inn under de militære styrkenes oppdrag. Den tradisjonelle oppfatningen av sikkerhet passer best inn i den politiske realismen. Sikkerhet har vært knyttet til territorier, og militære styrker har vært verktøyet for å skape eller opprettholde sikkerhet. Det statlige og militære aspektet av sikkerhet er ikke enerådende i sikkerhetsstudier, og ikke i den afghanske virkeligheten. Noe som bekrefter dette er erfaringene til denne undersøkelsens informanter. De viser at *human security* i høyeste grad er en integrert del av bildet. Human security-begrepet ble institusjonalisert i 1994 i UN Human Development Report. Konseptet knytter sikkerhet til folk snarere enn til territorier. Human security handler derfor om utvikling snarere enn om militær makt, og har både nasjonale og globale aspekter. Begrepet favner personlig og politisk sikkerhet, miljø sikkerhet, økonomisk sikkerhet, mat- og helsesikkerhet, samt samfunnsikkerhet.

Hvordan henger human security sammen med de militære styrkenes oppdrag om å skape sikkerhet i Afghanistan? For eksempel kan det å gi noe tilbake til sivilbefolkningen i form av brønner eller andre ting gi styrkebeskyttelse, uten at denne undersøkelsens informanter nødvendigvis har vært aktive i selv å ivareta aspekter ved human security. Én informant viste til et tilfelle hvor man hadde måttet gi humanitær hjelp for å roe ned stemningen overfor styrkene, da den var mer spent og aggressiv enn man kunne tåle. Når militært personell bidrar til å dekke sivilbefolkningens behov for sikkerhet, for eksempel gjennom tilgang til vann fra nye brønner, minsker dette uviljen mot styrkene, noe som igjen gir økt sikkerhet tilbake. Godvilje i lokalbefolkningen er nødvendig for å løse oppdraget i det uoversiktlige scenariet styrkene opererer i. Dette er et klart dilemma i forhold til de militæres tradisjonelle rolle, og i forhold til de sivile aktørene i operasjonsområdet. Informantene ser også dilemmaet, men oppfatter det ikke nødvendigvis som problematisk.

Når de fleste har den tilnærming at oppdraget er styrende for hvordan man håndterer etiske problemstillinger, står heller ikke dette nødvendigvis i motsetning til å handle etisk. Man forteller for eksempel om å velge løsninger som rammer lokalbefolkning minst mulig, og om samarbeid med sivile organisasjoner som gjør det mulig å ivareta human security aspektet. Dette kan man gjøre uten å gå på akkord med prinsippet om ikke å blande militære og sivile roller.

Hva er så problematisk med dette i et etisk gråsonesperspektiv? Det problematiske kan ha å gjøre med hvilke sider av human security de militære ser på som en del av oppdraget. De militære styrkene skal skape sikkerhet i staten Afghanistan, slik at den kan gjenoppbygges, noe som på sikt skal gi økt sikkerhet for oss selv. For å oppnå det bruker man militær makt. Sett ut fra et utvidet sikkerhetsbegrep er ikke militær makt den eneste veien til sikkerhet i Afghanistan. Kan man se bort fra andre faktorer som virker sterkt inn på sikkerheten når man som militær leder skal løse oppdraget? Spørsmålet kan stilles på en annen måte: Kan militære ledere løse et oppdrag om å skape sikkerhet i Afghanistan uten å skjele til human security? Det er her man kan hevde at human security er så sterkt knyttet til sikkerhetssituasjonen mange steder i Afghanistan at det skaper en etisk gråsoner i forhold til et tradisjonelt skille mellom militære og sivile oppgaver. Har innsatsen for å øke sikkerheten i Afghanistan og dermed vår egen sikkerhet, gitt *befolkningen* i Afghanistan mer sikkerhet? Tankene går blant annet til gutten som blir misbrukt av den lokale autoriteten, som er vår kilde til verdifull informasjon. Hvordan kan man ignorere hans sikkerhetsbehov som en del av oppdraget? Det er et interessant spørsmål hvordan man kan skille mellom et militært og sivilt ansvar i en slik situasjon.

Når det gjelder sikkerhet som frihet fra vold og krig, tyder denne undersøkelsens datamateriale på at befolkningen har fått mer sikkerhet i tradisjonell forstand. Informantene forteller om merkbart roligere forhold under tilstedeværelse av de militære styrkene. Man kan imidlertid ikke slå seg til ro med at dette er den fullstendige sannhet, så lenge vi vet at også mange sivile dør som direkte følge av kamphandlinger eller andre typer operasjoner. Per i dag virker den allmenne (og politiske) oppfatning å være at de militære styrkenes oppdrag ikke inkluderer human security i Afghanistan, selv om det er relevant. Det kan ha å gjøre med kapasitetsspørsmål, men det kan også ha å gjøre med tradisjonell tenkning rundt sikkerhet og skille mellom militære og sivile oppgaver. Siden mange etiske dilemmaer kan knyttes til skillet mellom militære og sivile aktører, kan det å peke på et avgrenset oppdrag være en måte å komme unna et etisk dilemma på. Igjen vil jeg vise til en av informantene som kanskje uttrykte dette klartest: ”Det er ikke riktig å hjelpe. For det er ikke vår jobb”.

Kanskje kan løsningen på dilemmaet ligge i det sivil-militære samarbeidet. Human security står opplagt sentralt i et sivil-militært samarbeid, hvor det i prinsippet er mulig å ivareta både behovet for human security og henholdsvis sivil og militær rolleintegritet. Det er samtidig en kjent sak at samarbeidet er blitt møtt med mye skepsis og har utfordringer knyttet til blant annet ledelse og etikk. En informant påpekte imidlertid at problemene nærmest er medieskapt. Hans erfaring var at i felt er det mulig å overkomme eventuelle problemer for sammen å oppnå noe til beste for befolkningen.

Gir rettferdig krig tradisjonen rom for human security og er rettferdig krig tradisjonen egnet til å kaste lys over det etiske dilemmaet som ligger i oppdraget om å skape sikkerhet? Aspektet *jus post bellum* kan bidra til å belyse dilemmaet rundt human security i Afghanistan. Den viktige forskjellen er som tidligere nevnt at i teorien forutsettes en sekvensiell prosess, hvor *jus post bellum* beskriver situasjonen etter en krig. Likheten mellom human security og *jus post bellum* er at man skal føre krigen på en slik måte at man skaper best mulige forutsetninger for et samfunn til å fungere etterpå. Når man i Afghanistan derimot må se *jus in bello* og *jus post bellum* under ett og i samtidighet, må man av hensyn til sikkerhetsaspektet i selve krigens gang bygge opp samfunnet parallelt. Da kan man ikke se bort fra human security perspektivet, som kanskje er det som sterkest bidrar til å styrke inntrykket av at det *eksisterer* en etisk gråsoner i Afghanistan. Man opplever kanskje ikke en etisk gråsoner som offiserer fordi man forholder seg til sin rolle og til et definert oppdrag. Når sikkerhetsbehovet tilsier det, oppstår likevel dilemmaet: Skal man gå ut over sitt ansvarsområde og gi for eksempel nødhjelp, eller skal man la være og dermed sette styrkens sikkerhet og oppdraget på spill. Den etiske gråsonen finnes altså i det faktum at human security faller innenfor *jus post*

bellum, men utenfor det undersøkelsens informanter oppfatter som sitt definerte, militære ansvarsområde.

3.2.2 HEL

Arbeidet med etikk må, slik det står i HEL, være langsiktig. Det er rimelig å anta at det da vil skje utvikling og tilpasninger i arbeidet med etikk, også særlig når det gjelder etikk knyttet direkte til Forsvarets samfunnsoppgave og rasjonale, samt krigens etikk. Enten HEL reflekterer en etisk gråsoner i krig eller mangler dette aspektet, vil det derfor være relevant å se på hvordan oppfølgingen av HEL er tenkt ivaretatt. I HEL står det at ”Måten ledere på alle nivåer formidler og tar inn over seg denne Handlingsplanen på, er avgjørende for utviklingen og effekten som oppnås” (HEL:3). Som nevnt har man også viet et underkapittel til temaet ledere som rollemodeller. Hvilke holdninger lederne har vil følgelig være viktig. Her vil jeg først gjøre rede for hvorvidt HEL er kjent for, eller lest av, informantene, og presentere det som generelt kom frem i undersøkelsen om holdninger til HEL. Deretter vil jeg gjøre rede for kritiske synspunkter, før en kort drøfting av hvilken effekt HEL kan ha. Jeg vil også omtale et synspunkt på etikk i Forsvaret som utgjør et unntak i undersøkelsen, men som jeg anser som en viktig kommentar til HEL og etikkens status i Forsvaret. Til slutt vil jeg kort diskutere hva informantenes oppfatninger av HEL kan bety.

3.2.2.1 Oppfatninger om HEL

Ut fra svarene kommer det direkte og indirekte frem at rundt halvparten har lest HEL. Bare én sa rett ut at han ikke hadde lest den, én sa han kjente lite til prosjektet, én var usikker men falt ned på at han hadde sett den, ellers ble det ikke sagt eksplisitt at man hadde lest eller ikke lest den. Noen er opplagt godt kjent med den, mens noen svar gir grunn til å tro at man ikke har studert den særlig nøye, selv om man har meninger om den. Det ser ikke ut til at det er så viktig for oppfatningen av HEL hvorvidt den er lest. Som leder er det ofte et voldsomt press på å oppnå resultater, og i hverdagen betyr det hard prioritering. Samtidig vet man som leder at etikk er et tema man bør ha synspunkter på. Som militær sjef er man også vant til å takle utfordringer og har mye erfaring å spille på når det gjelder utgivelse av planer og implementering av disse. Dette gjør at man gjerne kan ha synspunkter om *utgivelsen* av HEL selv om man eventuelt ikke har lest den. Noen nevnte HEL uoppfordret i forbindelse med spørsmål om etikkens status i dag eller utvikling av etikk i Forsvaret, men flertallet uttalte seg først på direkte spørsmål om hva de mener nettopp HEL vil bety for utviklingen av etisk

bevissthet. Hovedinntrykket er at de fleste kjenner til HEL når den nevnes, men at det er relativt store variasjoner når det gjelder hvor godt man har satt seg inn i den.

Undersøkelsen ga et relativt bredt spekter i informantenes holdninger til HEL fra det positive til det svært kritiske. De som virket personlig positive mente henholdsvis at HEL gir legitimitet og inspirasjon til å jobbe med noe man er opptatt av, og at HEL angår dem i alt. Den diplomatiske varianten en informant presenterte var at HEL er del av en kontinuerlig prosess, hvor operasjonalisering er avgjørende. Denne understreket også at det viktigste i fokuset på etikk er å favne det man faktisk driver med, som er legitim maktanvendelse. En informant mente HEL ikke vil gjøre noen praktisk forskjell, verken for Hæren eller for ham personlig. En annen beskrev den som ”bare en plan”, og ga uttrykk for at det er praksis som betyr noe. De mest negative uttrykte henholdsvis at den ikke har noen som helst personlig relevans, at man ikke har noen tro på en oppriktig intensjon bak, og at den er ”noe en eller annen byråkrat har laget for å synliggjøre et eller annet”. En informant viste sin indignasjon over utgivelsen ved å kalle den ”nesten patetisk”, og uttrykte at man som erfaren offiser blir litt provosert. Han mente ord som ”forsterke fokus, økt satsing, forbedre, forsterke” er ødeleggende, fordi de på en måte underkjenner det etiske grunnlaget som hele tiden har vært sentralt blant ledere i Forsvaret.

Holdningene som er referert over kan gi inntrykk av en splittet forsamling, og det er ikke unaturlig at direktiver ovenfra blir oppfattet ulikt. Likevel har de fleste også synspunkter som forener. Svarene i undersøkelsen på dette punktet samlet sett gir mest av alt inntrykk av samstemmighet blant informantene når det gjelder oppfatning av HELs mulige effekt. Hovedsakelig tror ikke informantene at den vil gjøre noen praktisk forskjell, eller de er usikre på hvilken nytte og effekt den vil ha.

All informasjon sett under ett gir grunnlag for å si at informantene deler seg i to leire når det gjelder synspunkter på *selve utgivelsen*. Noen er grunnleggende kritiske, mens de fleste av informantene balanserer synspunktene sine og er i utgangspunktet positive eller nøkterne. I denne sammenhengen kan de kritiske synspunktene være det mest interessante, og jeg vil derfor vie disse mest plass.

3.2.2.2 Kritiske synspunkter på HEL

De kritiske bemerkningene går på to forhold: For det første gjelder det HELs antatte effekt, og for det andre det noen opplever som et sprik mellom liv og lære i den militære og politiske toppledelsen. Når det gjelder skepsisen til HELs eventuelle effekt indikerer informantenes uttalelser et skille i virkelighetsoppfatning mellom den øverste politiske og

militære ledelse og Forsvarets organisasjon. Når nesten alle informantene er skeptiske til hvilken effekt HEL vil ha, kan det skyldes flere ting. Det kan skyldes at man (1) selv ikke har satt seg inn i den, (2) har lest den, og er skeptisk til tiltakene og målene, eller (3) mener etikk allerede står så sentralt i Forsvaret at HEL derfor ikke vil ha noen reell effekt. Det er det siste som er hovedinntrykket i undersøkelsen, og det er her jeg antar at forskjellen i virkelighetsoppfatning ligger. Mens den øverste ledelsen signaliserer at etikk må tas på alvor og integreres nedover i organisasjonen via sjefer på alle nivåer, mener de fleste av undersøkelsens informanter at etikk har vært sentralt i alle ledd lenge, gjennom den sterke integreringen faget har i lederskap, utdanning og avdelingskultur. Informantene opplever overveiende at det er høy etisk bevissthet blant ledere i Forsvarets militære organisasjon og gode holdninger blant norske militære ledere og soldater i internasjonale operasjoner. En informant, som medga at han kjenner lite til HEL, mente som et unntak at kulturen i internasjonale operasjoner ikke har endret seg nevneverdig i positiv retning de siste fire årene. Ingen har stor tro på at HEL vil endre noe i praktisk retning, eller at det for så vidt er behov for det.¹³

Flere mener at en eventuell effekt henger sammen med hvorvidt man evner å dra HEL ”ned til sin egen hverdag” og inn i det man driver med. Til det trengs det positiv innstilling, og godt lederskap. Samtidig gir også flere inntrykk av å stille seg litt på utsiden av HEL. Man gir uttrykk for at det å følge opp HEL ikke er så viktig som at sjefene går foran som gode eksempler. En informant formulerte betydningen av etikk i praksis slik: ”(...) jeg mener at lederne, de militære lederne, de må *praktisere* det. De må vise det i praksis, i hverdagen”. Til dette kan sies at det å gå foran som et eksempel er helt i tråd med HELs intensjon, men det skjer uavhengig av HEL. Inntrykket informantene gir er at eksemplets makt er vel integrert i lederrollen. Det må også sies at selv om inntrykket er at man stiller seg litt på siden av HEL, kom det frem at dersom HEL skal bli tatt på alvor, må sjefene *vise* at de tar den på alvor. Dette var den vanligste oppfatningen enten man selv var opptatt av HEL som plan eller ikke.

Den mest basale kritikken ligger hos noen av informantene i opplevelsen av at den øverste ledelsen mangler troverdighet. Man opplever å bli fortalt hvor viktig etikk er av en ledelse som i politikk og praksis handler uetisk eller i beste fall inkonsekvent. Et eksempel som ble brukt for å underbygge slike synspunkter er hvordan ledelsen sender norske styrkebidrag ut i internasjonale operasjoner uten at disse styrkene har tilstrekkelige ressurser til å gjøre jobben. Flere nevnte at faglige innspill om krav til personell og ressurser blir

---

¹³ Når det gjelder det siste, vil jeg under vise til en av informantene som i motsetning til de øvrige mener at det er et stort behov for å ta tak i etikk og moral.

ignoreret, og at ledelsen dermed opptrer uetisk ved å sende ut styrker som den vet er mindre enn nødvendig, og som ikke har de ressurser som anses nødvendig for å løse et gitt oppdrag i en krigssone. Slik jeg tolker det er det altså ikke det å ta en gal beslutning som da er uetisk, men det man oppfatter som å handle mot bedre vitende med andres liv som innsats. Slike holdninger til den øverste ledelsen påvirker da hvorvidt man tar HEL på alvor, samt hvorvidt man føler at HEL engasjerer eller angår en selv.

Så langt skepsis til HELs effekt når det gjelder å påvirke en kultur og spørsmål rundt ledelsens troverdighet. Det kan virke som at det er forskjellen i virkelighetsoppfatning som får Forsvarsdepartementet til å utgi en plan for å skjerpe etisk bevissthet i en organisasjon hvor en slik plan oppfattes som nærmest overflødig. Betyr dette at man tror HEL ikke vil ha noen effekt overhodet eller at planen ikke er viktig overhodet? Informantene har synspunkter som sier noe om en mulig positiv effekt, som igjen går tilbake til noe av HELs uttalte intensjon. Dette kan dermed si noe om at HEL er til dels vellykket¹⁴.

3.2.2.3 HELs mulige effekt

HELs intensjon speiles i informantenes oppfatning av hva *de* mener er hensikten med utgivelsen. Når de fleste av informantene er kritiske til at HEL vil ha noen *praktisk* betydning, er de fleste også av den oppfatning at den vil, eller kanskje vil, bidra til å *synliggjøre* hvor viktig etikk er i Forsvaret. Noen tror også at den kanskje vil endre noe på sikt *dersom* sjefene tar den innover seg. Informantene tror at ledelsen med HEL ønsker å synliggjøre både overfor egen organisasjon og ikke minst overfor samfunnet generelt, at Forsvaret er opptatt av høy etisk standard. Prisen å betale er eventuelt at den ikke blir tatt på fullt alvor av egne ansatte, eller vekker irritasjon, til dels sterk irritasjon, hos noen.

Informantene ble spurt om hvorfor de tror HEL kom. En av informantene mente for eksempel at det er fordi politikken er mediedrevet. Selv om dette er en påstand, sier det nettopp noe om hvor viktig det er for Forsvarets ledelse og Forsvarsministeren å gi signaler ut i samfunnet som kan bygge opp under Forsvarets legitimitet. En informant formulerte det slik at HEL nok heller er ”siste stein som legges på, snarere enn at det er grunnsteinen som legges ned.” Dette betyr at det ikke er noe å hente nedover i organisasjonen, men at det har manglet en slags formidling av fokus på toppen. Med utgivelsen av HEL er dette på plass, og man kan

---

¹⁴ Her må man ta i betraktning at HEL kom i september 2006 og at tiltakene skal gjennomføres i tidsrommet 2006-2008. Når vi snakker om effekt, må det altså være hva man tror, siden det er litt tidlig å vurdere effekten ut fra tiden det tar å implementere tiltakene. Informantenes oppfatninger har verdi fordi de viser holdninger til HEL. På dette tidspunkt er det det mest relevante.

utad vise til at man handler i forhold til å ta etikk på alvor. Dette siste blir av noen oppfattet som ”å dekke ryggen sin”, mens andre omtalte det som et riktig og viktig initiativ fra toppen.

Oppsummeringen er altså at man opplever en forskjell i virkelighetsoppfatning, som gjør at den delen av HEL som går på å høyne etisk bevissthet hos de ansatte i Forsvaret blir oppfattet som en slags ”skinnhandling”, mens den delen som går på synliggjøring av Forsvarets fokus på etikk, særlig utad, oppfattes som den egentlige motivasjonen bak.

Hovedkonklusjonen på den positive siden er da at den største effekten av HEL sannsynligvis har å gjøre med synliggjøring. Det kommer frem at HEL anses som et viktig og riktig initiativ for å synliggjøre betydningen av etikk i Forsvaret. Det at den øverste ledelsen sier at etikk er viktig, gjør at man ikke kan overse etikkens betydning i tjenesten. Synliggjøring av fokus fra toppen ned og utad, og den mulige signaleffekten dette gir, kan dermed være HELs viktigste funksjon.

3.2.2.4 Behov for økt fokus på etikk?

Et utvalg på åtte tillater ikke mange unntak uten at det går ut over det generelle inntrykket. Som nevnt har ingen av informantene noen stor tro på at HEL vil endre noe i praktisk retning, eller at det for så vidt er behov for det. Når de fleste ikke føler behov for HEL for praktiske formål, beror det på en oppfatning av at etikk allerede er sterkt fokusert og er integrert i virksomheten. Man kan likevel mene at det er behov for HEL, for eksempel som et signal ovenfra for å opprettholde fokuset. Unntaket jeg vil gå inn på her gjelder uttalelser fra en informant om at det tvert i mot *er* behov for å ta tak i etikk og holdninger i det daglige.

Denne informanten sier, sammenlignet med resten av utvalget, at han har mange erfaringer med folk som har hatt til dels skremmende holdninger, blant annet når det gjelder sin egen rolle og lokalbefolkning ute. Dette gjelder både sjefer og undergitte. Han opplever at det generelt ikke har vært noen særlig utvikling innen etikk de siste fire årene, men sier samtidig at han stort sett opplevde gode holdninger under sin siste kontingent i Afghanistan.

Når det gjelder etikkens plass i Forsvaret generelt, mener han at utviklingen har gått i feil retning. Informanten mener at en handlingsplan ikke vil hjelpe. Dette fordi det faktisk at det blir færre offiserer og flere soldater gjør at ”Hæren fordummes”, og at det blir ”mer fokus på stridsteknikk og drap og mindre fokus på etikk”. Samtidig mener han også at den filosofiske diskusjonen og erkjennelsesprosessen i Forsvaret rundt ”hvem vi er” og ”hvorfor vi er”, ikke er tema rundt Forsvarssjefens bord eller i Forsvaret generelt. Dette mener han også bidrar til en negativ utvikling. Slik sett er det altså behov for tiltak, men HEL er ikke

svaret. Denne informanten oppgir en tydelig resignasjon når det gjelder muligheten til å få endret det han mener er en *uheldig utvikling* per i dag.

Til dette kan man si at det er fullt mulig å ha en generell opplevelse av at etikk ikke har vært noe større tema på dagsorden de siste årene, og samtidig erfare at holdningene i internasjonale operasjoner i Afghanistan stort sett er gode. Det er også et viktig moment at denne informanten, i motsetning til andre, har kontingenter fra andre misjoner bak seg, og som derfor kan sette hele temaet i et annet lys. Når det er sagt, er hans opplevelse av manglende fokus på etikk like viktig som hans opplevelse av gode holdninger i operasjonsområdet i Afghanistan. Mens de fleste gir uttrykk for at etikk er sentralt, vel definert og integrert i det man driver med, gir denne informanten uttrykk for at noe av temaets kjerne glimrer ved sitt fravær i det daglige. Spørsmålet er om konklusjonen rundt behovet for HEL blir noe annerledes av den grunn.

3.2.2.5 Hva kan skepsisen til HEL bety?

Hovedfunnet, nemlig at det hersker relativt stor skepsis til hvilken betydning HEL vil ha for utvikling av etisk bevissthet i Forsvaret, kan betegnes som en slags resignasjon overfor det å endre en kultur. Når FD likevel gir ut en handlingsplan med konkrete tiltak for nettopp å skape endring kan man spørre hva det sier om synet på etikk i Forsvaret. Dersom tiltakene ikke oppfattes som oppriktige eller relevante av de det angår, står de igjen som et påskudd til å vise handlekraft og intet mer. Etikk blir da et verktøy for å oppnå for Forsvaret noe annet og viktigere enn fokus på etikkens verdi i seg selv. Det viktigste er nemlig legitimitet i det norske samfunnet. Strøm-Erichsen sier selv i forordet at holdninger, etikk og ledelse er viktig både for å oppnå resultater og for å møte forventninger fra eksterne aktører om hvordan Forsvaret ivaretar sitt virke.

Samtidig sier flere av informantene også at etikk er blitt stadig viktigere nettopp for å kunne løse oppdraget. Dermed skulle det ikke være mye tvil rundt etikkens instrumentelle verdi. I så fall representerer HEL en kraftig nyansering av at etikk og moral har en verdi i seg selv. Resignasjonen man kan lese av informantenes uttalelser må da ses i lys av muligheten til å styrke etikkens status som verktøy for å kunne løse oppdrag. Det er her uoverensstemmelsen mellom Forsvarets ledelse og organisasjonen ligger. Skepsisen fra informantene betyr ikke at man er "uenig i" at etikk er viktig, men det synes å være en viss uenighet om *hva som skal til* for å opprettholde eller høyne den nødvendige etiske standard. HEL blir da et uttrykk for manglende kommunikasjon mellom topp og organisasjon. Man kan derfor også spørre om det vi ser er et utslag av det klassiske misforholdet mellom toppledelse og "grasrot" i alle

organisasjoner. Det blir imidlertid en diskusjon som jeg ikke vil gå inn på her av hensyn til oppgavens begrensede omfang.

4 Avslutning

Det er kanskje ingen overraskelse at etikk og moral anses som viktig først og fremst av instrumentelle hensyn, nemlig som verktøy for å løse oppdrag. Det at etikk og moral har verdi i seg selv, er derfor noe man må sette litt til side i debatten om etikk i Forsvaret. Kanskje handler kjernen i debatten egentlig om *erkjennelse*? Flere av informantene har vært inne på at man mangler en erkjennelse av Forsvarets rasjonale i samfunnet. Som en av informantene uttrykte det: ”Hva er større enn meg? Jo, oppdraget mitt – og kameratskapet.” Omformulert – hva er større enn min egen oppfatning av rett og galt, jo å løse oppdraget og å ta vare på kameratene. Dette er kanskje de to største etiske verdiene for offiseren, i tillegg til at etikk anses som viktig for å bli bedre i stand til å løse de oppdrag man står overfor i dag.

I dette prosjektet har jeg ønsket å undersøke om det eksisterer en etisk gråsoner knyttet til internasjonale operasjoner i Afghanistan, og hvorvidt en etisk gråsoner er reflektert i Handlingsplan for holdninger, etikk og ledelse. Jeg har under problemstillingens første del jobbet ut fra en antagelse om at det i lys av rettferdig krig tradisjonen eksisterer en etisk gråsoner i Afghanistan. Undersøkelsen peker mot at en slik etisk gråsoner er tilfelle. Informantene opplever på sin side i stor grad at de ikke har problemer med å forholde seg til etiske problemstillinger, mye fordi man forholder seg til sin rolle og sitt oppdrag. Imidlertid gir den rollen human security spiller i Afghanistan, samt definisjonen av oppdrag og rolle, et annet perspektiv. Dette er et aspekt ved krigen i Afghanistan som kan tolkes inn under rettferdig krig tradisjonens *jus post bellum*, men som ikke defineres innenfor det militære ansvarsområdet. Hadde *jus post bellum* vært retningsgivende, ville ikke human security representert noe dilemma for militært personell. Da ville human security være en naturlig del av krigens etikk. Det at man forteller om tilfeller hvor man likevel har sett seg nødt til å gi eksempelvis brønner til en landsby for å roe gemyttene, noe man ellers ikke ville gjort, viser hvor vanskelig det kan være for en militær leder å manøvrere i krigsbildet i Afghanistan. Dette er etter min oppfatning en etisk gråsoner av større dimensjoner enn hva den enkelte opplever som etisk vanskelig. Denne etiske gråsonen finnes side om side med et etisk grunnlag som ikke har endret seg.

Gråsonen oppstår altså både fordi *jus in bello* og *jus post bellum* finner sted i samtidighet og til dels påvirker hverandre, og fordi definisjonen av det militære oppdraget og den militære rollen delvis kommer i konflikt med virkeligheten man opererer i. Det kan da se ut som at måten man driver operasjoner på i Afghanistan henger litt igjen i gamle

tankemønstre i forhold til hvilken jobb militært personell skal gjøre. Selv om håndtering av enkeltsituasjoner kan forklares i lys av rettferdig krig tradisjonen, kan den altså ikke gi en løsning på alle problemer i den aktuelle konteksten.

Under problemstillingens andre del har analysen av HEL vist at en etisk gråsone ikke er reflektert i HEL. Man kan imidlertid forvente at et overordnet dokument som HEL må være generelt. Det synes likevel som et misforhold at den øverste ledelsen i Forsvaret på den ene siden vektlegger etikk blant annet på grunn av økt engasjement i internasjonale operasjoner, og på den andre siden ikke synliggjør etikk i krigens kontekst mer i tiltakene og verdigrunnlaget. Hovedinntrykket er at HEL reflekterer etikkens status i Forsvaret som organisasjon hjemme og et behov for legitimitet, snarere enn etikk knyttet til Forsvarets samfunnsoppgave og rasjonale.

Når det gjelder prosjektets underproblemstilling, ga undersøkelsen interessante refleksjoner rundt HELs mulige effekt. Blant informantene hersker det en samstemmighet når det gjelder oppfatning av hvilken effekt HEL vil ha. Man har liten tro på at den vil medføre noen store holdningsendringer eller særlige praktiske forskjeller, men medgir at den kan fungere som et viktig signal ovenfra om at etikk skal tas på alvor. Paradokset i undersøkelsen synes å være at lederne selv understreker betydningen av etikk, samtidig som flertallet ikke synes å gi HEL noen videre anerkjennelse. Undersøkelsen peker dermed mot at HEL ikke har noe å hente som ikke har vært gjeldende i Forsvarets militære organisasjon lenge. Intervjuene er også i seg selv en god illustrasjon til forsvarsministerens ord om at HELs eventuelle suksess avhenger av hvordan lederne tar den innover seg. I så måte er inntrykket at HELs grad av suksess vil være tilfeldig, i og med at mye allerede gjøres på området etikk. Dette sammenfallet mellom HELs intensjon på den ene siden og etikkens status blant ledere i Forsvarets militære organisasjon (så langt denne undersøkelsen viser) på den andre, gjør det dermed sannsynlig at HEL vil fremstå som en suksess uansett: Man vil sannsynligvis kunne si at den etiske bevisstheten i Forsvaret er høy, og at Forsvarets øverste ledelse derfor har lyktes med HEL.

Spørsmålet er likevel hvordan man måler suksess i etikk? Denne delen av prosjektet peker litt utover egne rammer, i og med at det er for tidlig å si noe om hvilken effekt HEL faktisk vil ha i hele Forsvarssektoren. Alle tiltak i HEL skulle være gjennomført i løpet av 2008, og tiden er ennå ikke moden for å vurdere hva som kommer ut av denne tiltaksplanen. Når man har kjørt gjennom noen flere befalsskolekull, krigsskolekull og misjoner ute, kan det være interessant å stille noen av spørsmålene på nytt. Trenger Forsvaret ny tenkning rundt etikk? Hvordan skal man eventuelt tilpasse oppgavene til militært personell i Afghanistan

hvor man står midt oppi *jus in bello* og *jus post bellum* – slik at den etiske gråsonen blir mindre grå?

Utover problemstillingens kjerne kan det se ut som at Forsvaret som organisasjon har et dilemma: ”Nå-bildet” peker mot den instrumentelle verdien etikk og moral har fordi oppdraget er det viktigste. Samtidig har Forsvaret behov for å fremstå med det allmennheten oppfatter som høy etisk standard. Kunsten å legitimere sin eksistens gjennom vektlegging av etikk samtidig som Forsvarets rasjonale, i sin konsekvens det å drepe for å løse sin samfunnsoppgave, gir visse forklaringsproblemer i forhold til troverdighet og etikkens egenverdi. Dilemmaet er at for Forsvarets militært tjenestegjørende personell har oppdragets og kameratskapets verdi sin egen moral *innenfor rammene av Forsvarets rasjonale*. Den allmenne oppfatning av etisk rett og galt, slik det for eksempel gjenspeiles i media, ser da ut til å være på kollisjonskurs med Forsvarets verdier – siden de forvaltes innenfor et rasjonale som er ubehagelig å tenke på for de fleste av oss. ”Du skal ikke drepe” står jo sterkt i vår felles kristen-humanistiske kulturarv, som også Det Norske Forsvarets verdigrunnlag baserer seg på. Den aller største utfordringen når det gjelder etikk i Forsvaret ligger derfor kanskje i den eksterne formidlingen av hva Forsvaret vil med verdier.

Litteratur

- Diesen, S. (2008): "Afghanistan – militærmaktens muligheter og begrensninger", innlegg på Afghanistan-seminar i Oslo militære samfund 25. februar 2008, <http://www.mil.no/fst/forsvarssjefen/start/article.jhtml?articleID=153467> (08.03.09, 27.04.09)
- Forsvarsdepartementet (2007): *HEL for forsvarssektoren. Holdninger, etikk og ledelse. "Dette gjelder deg"*. http://www.mil.no/multimedia/archive/00083/HEL_holdni_83018a.pdf
- Forsvarets Overkommando (1998): *Forsvarets verdigrunnlag*. [http://www.mil.no/multimedia/archive/00062/Forsvarets verdigrun_62606a.pdf](http://www.mil.no/multimedia/archive/00062/Forsvarets_verdigrun_62606a.pdf)
- Forsvarets skolesenter (2007): *Tjenestereglement for Forsvaret kl 4 – Utdanning av befal*, Oslo. http://bfo.no/images/uploads/dokumenter/TfF_kl_4_-_Utdanning_av_befal.pdf (20.01.09)
- Forsvarsstaben (2007): *Forsvarets Fellesoperative Doktrine 2007*. http://www.mil.no/multimedia/archive/00096/FFOD_96402a.pdf
- Forsvarsstaben (2007): *Etiske grunnregler for Forsvarssektoren*. <http://www.mil.no/>
- Forsvarsstaben (2007): *Etiske retningslinjer for Forsvarets militære organisasjon*. <http://www.mil.no/>
- Fotion, N. (2007): "Introduction" (s 1-8) i *War and Ethics. A New Just War Theory*, Continuum International Publishing Group, New York
- Fotion, N. (2007): "Just War Theory" (s 9-24) i *War and Ethics. A New Just War Theory*, Continuum International Publishing Group, New York
- Hagesæther, A.P. (2008): *Etikk og makt*, doktoravhandling under ferdigstilling ved Forsvarets Stabsskole, Oslo.
- Jacobsen, D.I. (2000): *Hvordan gjennomføre undersøkelser?*, Høyskoleforlaget AS, Kristiansand.
- Johnson, J.T. (2000): "Maintaining the protection of Non-Combatants" i *Journal of Peace Research* nr 4 2000
- Lunde, N.T. (2008): *Anmeldelse av Johnson, J.T. (1999): Morality and Contemporary Warfare*, Yale University Press, http://www.bibgate.mil.no/fhs/militaerfaglig_kanon/etikk_religion_mk.html (25.09.08)
- Lunde, N.T. (2008): *Moral, etikk og yrkesetikk i det norske innsatsforsvaret*, Foredrag i Oslo Militære Samfund, 18. februar 2008, <http://www.oslomilsamfund.no/foredrag/2008/2008-02-18-Lunde-komprimert.ppt> (26.09.08)
- Matlary, Janne Haaland (2008): "Verden på egne premisser" i *Aftenposten på nett*, først utgitt 15.10.2008, <http://www.aftenposten.no/meninger/signert/article2712065.ece>, (22.10.08)
- Nyeng, F. (1999): *Etiske teorier*, Frode Nyeng og Fagbogsforlaget Vigmostad & Bjørke AS, Bergen
- Rachels, J., S. Rachels (ed.) (2007): *The Elements of Moral Philosophy*, McGraw Hill, NY
- Syse, H. (2003): *Rettferdig krig? Om militærmakt, etikk og idealer*. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo.
- Sølvberg, L.J. (2005): *Hærens offiserskodeks*. <http://www.mil.no/haren/venus/start/kodeks/article>
- Tamnes, R. (2008): *IFS og skolesenterets akademisering, status og veien videre*, Foredrag i Oslo Militære Samfund 25. februar 2008, http://www.oslomilsamfund.no/foredrag/2008/2008-02-25_Tamnes.doc (26.09.08)
- Temes, P.S. (2003): "The Dual Nature of War" (s 3-8) i *The Just War*, I.R.Deer Publisher, Chicago
- Temes, P.S. (2003): "We Go to War That We May Have Peace" (s 9-40) i *The Just War*, I.R.Deer Publisher, Chicago

UNDP (1994): "New Dimensions of Human security" i *UN Human Development Report (UN HDR) 1994*, <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1994/> (11.12.08)
Vetlesen, A.J. (2007): *Hva er etikk*, Universitetsforlaget, Oslo

Vedlegg - intervjuguide

Innledning

(Om bakgrunn for og hensikt med prosjektet, bakgrunn for utvalget, hensikt med intervjuet.)

Åpningsspørsmål

1. Hva forstår du med etikk?

Spørsmålet er helt åpent og legger ingen føringer. Med dette ønsker jeg å få et inntrykk av hvordan informanten står i spørsmål om etikk generelt.

- a) Oppfølgingsspørsmål: Hvordan er etikk relevant i dag?

I gråsonen

2. Hvordan opplevde du situasjonen der hvor du var?

Kommentar: Hensikten er å gi informanten mulighet til å beskrive virkeligheten "der ute".

3. Hvordan opplevde du situasjonen som sjef i den virkeligheten du beskriver?

Underspørsmål:

- a) Hva var ditt oppdrag?
- b) Hva var dine oppgaver?

Kommentar: Tok noe mye fokus vekk fra oppdraget, i så fall hva?

- c) Hva var utslagsgivende for dine beslutninger i perioden ute?

Kommentar: Oppdragsstyrt? Ethiske faktorer? Andre?

- d) Hvordan opplevde du situasjonen i Afghanistan i forhold til etiske problemstillinger?
- e) Hvilke etiske problemstillinger ble du stilt overfor?
- f) Hvordan gikk du frem for å håndtere etiske problemstillinger?

Kommentar: Hvordan de opplevde å stå i en etisk problemstilling, og hvordan prosessen var i forhold til å takle denne. Var det en ensom prosess eller dro man flere inn i prosessen? Hvilke etiske vurderinger ble gjort? Var det overhodet tid til å reflektere?

- f) Oppfølgingsspørsmål: Hvilke verktøy føler du at du hadde?

Forberedelser hjemme

4. Hvordan var forberedelsene før utreise?

Kommentar: Generelt, hva ble det lagt vekt på.

5. Hvordan følte du at du var forberedt på etiske utfordringer?

Etikkens plass i Forsvaret

6. Hvilken plass mener du etikk har i Forsvaret i dag?

Oppfølgingsspørsmål:

- a. I utdanningen?
- b. I daglig tjeneste?
- c. I lederjobben

7. Du representerte Hæren ute. Hva mener du utgjør Hærens etikk i dag?

Kommentar: Dette spørsmålet fisker etter verdigrunlaget..

8. Hvor mener du ansvaret for utviklingen av etisk bevissthet i Forsvaret ligger?

Kommentar: Kan gi pekepinn på hvor informanten står i forhold til Handlingsplanens føringer.

- a) Oppfølgingsspørsmål: Hvor bør ansvaret etter din mening ligge?

Forhold til Handlingsplanen

9. Handlingsplanen for holdninger, etikk og ledelse lister mange tiltak for økt etisk bevissthet i hele Forsvarssektoren. Den plasserer også ansvar for gjennomføring og gjennomføringsfrister. Hva tror du Handlingsplanen vil bety for etikk-utviklingen i Forsvaret?

10. Hva betyr Handlingsplanen for deg?

Hvilken etikk

11. Hva mener du et felles etisk grunnlag bør bygge på?

Kommentar: Allerede eksisterende etisk grunnlag, eller annet..

Avslutningsvis

12. Basert på dine erfaringer, hvilke utfordringer anser du å være de største når det gjelder etikk i Forsvaret?